

ВСТУП

Актуальність теми. Право будь-якої держави - це не тільки сукупність правил поведінки, але й певна система норм, пов'язаних внутрішньою єдністю, яка обумовлена природою розуміння права, його основними принципами, економічною та політичною системами. У державі сучасності право повинно мати не тільки гідний стан, який відповідав би загальноекономічному становищу, а й бути внутрішньо узгодженим виразником, який би не опротестовував самого себе через нутрянні незлагодженості. Монолітність права визначена сенсом, змістом та функціями права, що об'єктивно окреслюються згуртованістю суспільних відносин, формами власності, суперництвом між індивідами та різними організаціями.

Нині переважна більшість країн світу - це соціально-демократичні держави, які жадають бути правовими. Україна також належить до цього переліку. Втім фігурувати як правова держава означає дотримуватись та бути гарантом основних прав, свобод людини і громадянина. Найвищою соціальною цінністю правової держави є особа. Для того, щоб охороняти і захищати права людини потрібні акти, які виразно фіксують взаємовідносини держави й особи, допомагають зміцненню законності та правопорядку у суспільстві. Серед системи актів законодавства головне значення виконує закон як найвищий за юридичною силою нормативно-правовий акт. Однак, не існує ідеального закону, який би одразу врегулював усі суспільні процеси, поставивши все на свої місця і створивши характерну гармонію. Життя завжди докладає свої корективи, це безперестанна гонитва до вдосконалення та пошук нового. Адже відбувається безупинний процес розвитку, виникають нові суспільні відносини, які вимагають правового регулювання. Тому зароджується прагнення до забезпечення ефективності правового регулювання існуючих суспільних відносин, прогнозування їх подальшого розвитку.

Вдосконалення законодавства України є одним з найпродуктивніших прийомів, завдяки якому виліплюється сучасна правова система України.

Проголошення незалежності України стало підставою для реформування системи права та системи законодавства країни, яка б відповідала потребам ринкової економіки, стандартам Європейського Союзу та забезпечувала й охороняла інтереси громадян, які проживають у цій країні. У зв'язку із вищесказаним актуальність даного дослідження полягає в тому, що потрібно дослідити основоположення науки теорії держави і права щодо визначення поняття системи права і системи законодавства, їх проблем та тенденції розвитку в цілому, тому що це виступає потребою сьогодення, що виникає з новочасного ступеня правових знань, потреб юридичної практики та законодавчої діяльності.

Аналіз публікацій. Концептуальні питання щодо понять системи права та системи законодавства досліджувались у працях відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: П. М. Рабіновича, Н. М. Оніщенко, С. С. Алексєєва, О. Ф. Скакун, Ф. А. Тихомирова, Ж. Карбон'є, Ю. С. Шемшученка, Л. С. Явича, Фрідріх Август фон Хайєк, М. І. Матузова, А. М. Вітченко, В. С. Нерестянц, Ю. М. Риженко, Д. А. Керімова, С. В. Поленіної, А. П. Зайця, М. С. Кельман, Л. І. Заморської, В. І. Гойман тощо. Серед сучасних наукових розробок варто відмітити монографію Н.М. Оніщенко «Правова система: проблеми теорії». У цій науковій праці аналізується співвідношення понять та перспективи розвитку системи права, системи законодавства та правової системи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Дослідження виконано на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби. Тема дипломної роботи відповідає темі наукових досліджень кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби на 2017-2021 роки «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової та соціальної держави» (державний реєстраційний номер № 011u007209).

Мета та завдання дослідження. Метою дипломної роботи є аналіз понять системи права та системи законодавства України, їх проблематики та тенденцій розвитку.

Для досягнення вказаної мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Визначити поняття системи права в сучасному розумінні;
2. З'ясувати структурні елементи та ознаки системи права України;
3. Визначити предмет і метод правового регулювання;
4. Розкрити поняття системи законодавства та її співвідношення з системою права;
5. Проаналізувати структуру системи законодавства;
6. Дослідити систематизацію законодавства та її види;
7. З'ясувати сучасні проблеми системи права і системи законодавства в Україні;
8. Розкрити наукові тенденції і підстави виникнення нових галузей права і законодавства сучасної України.

Об'єкт дослідження. Об'єктом даного дослідження виступають суспільні відносини, які виникають під час розвитку та реформування системи права та системи законодавства України.

Предмет дослідження. Предметом даної роботи є проблеми системи права та системи законодавства України.

Під час виконання дипломної роботи, було використано такі **методи дослідження**: методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія), загальнонаукові та спеціальні методи (історичний, системний, догматичний, метод аналізу визначень), за допомогою яких детальніше розкрито та усвідомлено зміст досліджуваних питань дипломної роботи.

Наукова новизна отриманих результатів. Дипломна робота є одним із комплексних досліджень стосовно системи права і системи законодавства, разом з тим обґрунтовано ряд наукових положень та висновків, що стосуються даної тематики, а саме: досліджено поняття системи права і системи законодавства та їх структурних елементів, з'ясовано прогалини в системі

права та системі законодавства України, а також розкрито наукові тенденції утворення нових галузей права та законодавства України.

Пропонується з метою покращення та вдосконалення системи права і системи законодавства України:

- для підвищення рівня інформаційного впливу на правосвідомість громадян необхідно запровадити проведення лекцій, конференцій, семінарів, які будуть загальнодоступними та створеними спеціально для оголошення та роз'яснення прийнятих змін до законодавства;
- необхідно створити та ввести в дію сайт, безкоштовний загальнодоступний мобільний додаток для смартфонів на базі Android та IOS, за допомогою якого законопроекти проходитимуть громадські читання, а тільки згодом будуть прийматися законодавцем.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в даній роботі висновки та пропозиції можуть бути використані:

- 1) в науково-дослідницькій роботі - для подальших наукових досліджень теоретичних та практичних проблем в системі права та системі законодавства;
- 2) у правотворчості - при перегляді та вдосконаленні чинних законів та законопроектів України;
- 3) у навчально-методичній роботі - при написанні підручників та навчально-методичних посібників, проведенні лекцій та семінарських занять та у процесі вивчення навчальної дисципліни «Теорія держави та права».

Апробація матеріалів дипломної роботи. Основні положення та результати досліджень опубліковані в науковій статті: Олійник О. І., Пітюренко В. І. Проблеми системи права і системи законодавства України. *Кримінально-виконавча система. Вчора. Сьогодні. Завтра.*

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів до них, висновків та списку використаних джерел, який складається із 108 найменувань. Загальний обсяг

магістерської роботи складає 88 сторінок, обсяг основного тексту становить 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ПРАВА

1.1. Поняття системи права в сучасному розумінні

Реформування вітчизняної правової системи, що спостерігається останнім часом, здійснюється у різноманітних напрямках, а саме: приймаються нові законодавчі та підзаконні акти, направлені на реалізацію положень Конституції України, зобов'язань України, стосовно її інтеграції у Європейське Співтовариство; триває перебудова системи органів державної влади; одночасно відбувається переорієнтація науково-правових досліджень та зміна способів викладення права. Але нерідко ці процеси не мають достатнього наукового підґрунтя. Свідченням цього є ставлення вчених до категорії «система права», яка часто використовується науковцями і практичними працівниками у «старій науковій обгортці», що створює значні перешкоди для поступального розвитку та удосконалення вітчизняної правової системи.

Огляд праць деяких вітчизняних авторів, які стосуються дослідження категорії «система права», припускає дати висновок, що дослідження вказаного правового явища здійснюється не враховуючи змін, які сталися у сфері праворозуміння. Отже, необхідно зупинитися на понятті права, яке є, відповідно, фундаментальним елементом категорії «система права».

Питання про поняття права - вихідне і ключове у теорії права. Залежно від його вирішення трактуються всі інші правові явища - норма права, правосвідомість, форма права, співвідношення права і закону, система права і система законодавства, законність і правопорядок, реалізація права, правовідносини, співвідношення об'єктивного і суб'єктивного права, правопорушення, правова система тощо [1, с. 55]. Стосовно міркування

науковця Ю. Шемшученка, для визначення права важливим є його системний аспект. «Право - це не звичайна система правових норм, а сукупність, побудована на засадах системи, якій об'єктивно властиві, з одного боку, єдність та узгодженість, а з другого - поділ на відносно самостійні системні елементи, а саме: норми права, правові інститути, галузі права тощо» [2, с. 41]. Системний підхід до з'ясування права нині являється пануючим в юридичній науці. Втім існували і будуть існувати розбіжності на диференційному рівні. Зокрема, в Союзі Радянських Соціалістичних Республік у другій половині XX сторіччя було висунуто пропозицію розуміння радянського права у «вузькому» і «широкому» значенні. В основу вузького підходу була покладена класична формула, стосовно якої право являється системою норм, встановлених або санкціонованих державою. Прибічники широкого значення радили до поняття права поруч з правовими нормами ввести у різних варіантах і такі правові категорії, як правовідносини, правосвідомість правові принципи [3, с. 288]. Широкий підхід до визначення права зумовлений намаганнями науковців наблизитись до з'ясування сенсу права як різностороннього феномену, не лише у статиці, а й динаміці, під кутом зору визначення його дієвості в процесі реалізації. Необхідно було лише зважити, що правові принципи і правосвідомість є важливими, але вторинними, похідними від права у його нормативному розумінні категоріями [2, с. 42]. В останні часи з'ясування права з позицій нормативного підходу було створено і аргументоване відомими вітчизняними та зарубіжними вченими, а саме, право - це:

1) система загальнообов'язкових, формально-визначених норм, які виражають зумовлену економічними, духовними та іншими умовами життя державну волю суспільства, її загальнолюдський та класовий характер; видаються державою у визначених формах і охороняються від порушень поряд з мірами виховання та переконання, можливістю державного примусу; є державним регулятором суспільних відносин [1, с. 81-82];

2) система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки загального характеру, які у санкціонуються або створюються

державою та забезпечуються можливістю застосування державного примусу [4, с. 120];

3) система загальнообов'язкових, формально визначених, які встановлені та охороняються державою правил поведіння, що виражає ступінь свободи і справедливості, досягнуту суспільством, і створена для врегулювання суспільних відносин тощо [5, с. 167].

Отже, фундаментом нормативного підходу до праворозуміння є розгляд права як сукупності пов'язаних між собою правових норм. Такий підхід виражає дві основні властивості права: воно складається з норм права; норми права у своїй єдності створюють право як цілісне явище, соціально-нормативну систему. Звідси можна вважати, що система права віддзеркалює лише внутрішню будову права як системи правових норм [5, с. 172].

Вказані наукові визначення розглядають право як важливий науковий термін, за підтримки якого нормативно-правові приписи держави об'єднуються в єдину систему. Отже, можна сказати, що право - це система норм, або система правових норм утворює право. Тому цілком логічно впливає питання про поняття «системи права».

Вітчизняна теорія держави і права розглядає систему права через внутрішню будову, що визначається взаємозв'язком норм права тієї чи іншої держави та їх злиттям у правові інститути та галузі. Як стверджував П. Рабінович: «Під системою права необхідно розуміти систему всіх чинних юридичних норм певної держави» [6, с. 105].

Присвятивши монографічне дослідження правовій системі, Н. Оніщенко виносить пропозицію саме так формулювати визначення системи права: «це обумовлена економічним і соціальним устроєм структура права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичним норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути» [7, с. 31]. Російський правознавець Л. Морозова систему права тлумачить так: «об'єктивно існуючу внутрішню структуру права, яка утворилася історично і обумовлена характером суспільних відносин, які регулюються» [8, с. 273].

В юридичній літературі існують й інші визначення поняття системи права, але при цьому завжди виділяється, що це:

- системне утворення: не проста сукупність або кількість елементів, а цілісне об'єднання, якому властиві конкретні властивості, зв'язки, внутрішня структура;
- об'єктивне явище, оскільки обумовлена суспільними відносинами, що склалися в суспільстві;
- обумовлене національними, історичними, культурними або іншими соціальними факторами;
- динамічне, що здатне змінювати свою внутрішню організацію під впливом зовнішнього середовища [8, с. 273].

Загалом, слід вказати на багатозначність поняття «система». Тлумачний словник української мови наступним чином тлумачить розглядуваний термін: «Порядок, зумовлений вірним, планомірним розташуванням і взаємозв'язком частин будь-чого; будова чого-небудь; сукупність яких-небудь елементів, частин, які об'єднані спільною ознакою; сукупність принципів, які є головним певного вчення; будова, що становить єдність розташованих та функціонуючих частин» [9].

Філософська енциклопедія з'ясовує систему як сукупність частин, які знаходяться у взаємозв'язках один з одним. Початкові уявлення про систему виникли за часів античної філософії, що запропонувала онтологічне тлумачення системи як впорядкованості і цілісності буття. За часів давньогрецької філософії розроблялася ідея системності знання. Унаслідок від античності уявлення про системність буття розвивалися як в системно-онтологічних концепціях Лейбніца і Спінози. У філософії і науці Нових часів поняття системи враховувалося при дослідженні наукового знання, при чому гама пропозицій була дуже широкою - від заперечення системного характеру науково-теоретичного знання до перших експериментів філософського обґрунтування логіко-дедуктивної природи систем знання [10, с. 551-552].

Якщо під системою права розуміють його структуру, внутрішню будову, то мають на увазі певну форму організації правових норм, які діють в державі, такий порядок їх утворення, при якій норми позитивного права лежать в узгодженості, єдності, і взаємозв'язку і диференціюються на інститути і галузі. Але, як вказує Н. А. Пьянов, такий підхід до розуміння системи права розкриває деякі її риси, але в цілому уявляється обмеженим. Справа в тому, що термін «система» має і інше смислове значення, яке відповідає філософському розумінню системи. Система - безліч пов'язаних між собою елементів та частин, що становить певне цілісне утворення. Структура ж - це будова, внутрішня організація системи, що виражається у взаємовідносинах, існуючих між елементами, що утворюють систему. Тому поняття «система права» розкриває не стільки структуру позитивного права, скільки саме позитивне право як певну систему [11]. Хоча, наголошую, таке розуміння викликає питання спроможності існування структури права за межами його системи і чи можуть функціонувати в праві явища, що знаходяться поза його структурного і системного буття.

Системність права обумовлює такі ознаки системи права:

1. Багаторівневність та компонентність. Та чи інша система складається із компонентів. Не є виключенням і право, яке складається з відповідних компонентів, що залежать від переважної в суспільстві концепції праворозуміння. Для прикладу, психологічна школа права розглядає інтуїтивне право як систему імперативно-атрибутивних переживань і позитивне право як результат переживання, проекції переживань осіб влади. Соціологічна школа права розглядає право як «живий порядок», як систему конкретних правовідносин, як систему чинних норм. Мусульманське право не розділяється на публічне і приватне як в державах романо-германської правової сім'ї чи на загальне право і право справедливості як в державах англосаксонської правової сім'ї. Система мусульманського права створювалась через правові комплекси за тематиками релігії, сім'ї, тощо.

2. Інтегративність та організованість. Елементи, з яких складається система, пов'язані між собою і утворюють одне ціле. У філософії прийнято розрізняти сумативні і органічні системи. У сумативних системах елементи знаходяться в механічно-випадковому взаємозв'язку. У органічних системах взаємозв'язок між елементами носить глибший характер. Елементи в такій системі структуровані. Сутність організованості системи права саме і виражається в тому, що елементи системи права об'єднані в одне ціле органічно. Тому система права являє собою не просто єдність правових норм, а організовану, впорядковану сукупність, що характеризується їх налагодженістю.

3. Об'єктивність системи права полягає у тому, що вона утворюється відповідно до об'єктивно існуючих суспільних відносин. Система права відображає структуру суспільних відносин, які і зумовлюють систему права. Л. І. Заморська наголошує на тому, що система права видніється як зразок правового регулювання, що має науковий характер побудови, практичний напрям і мету. Система повинна формуватися на підставі висновків наукового дослідження закономірностей правового регулювання суспільних відносин. Практичний напрям і мета виражаються в тому, що її функціонування має на меті підтримання внутрішніх несуперечностей і оптимально регулюючої суспільні відносини системи законодавства [12, с. 48].

4. Система права характеризується цілісністю. Незважаючи на те, що позитивне право складається з окремих норм, вони пов'язані одна з одною і формують цілісну систему норм.

Система права - це системне утворення суспільства, оскільки:

- є його функціональною системою, тому що її створення, існування та розвиток зумовлені загальнолюдськими прагненнями в організованості, врегульованості та впорядкованості суспільного життя;
- є його інституціональним втіленням, тобто системно організовані юридичні норми знаходяться в нормативно-правових актах та інших джерелах права, які надають йому інституціональної побудови;

- має стабільний і динамічний характер, таким чином забезпечуючи суспільству збереження його суспільного ладу, а з іншого боку, організовуючи їх розвиток;
- пов'язана з діяльністю іншого соціального утворення - держави, її органів - законодавчих, правозастосовних, контрольно-наглядових тощо, які здійснюють функції в правових формах з використанням певних методів [13, с. 246].

Більшість вітчизняних та зарубіжних вчених та науковців тлумачать систему права як:

- внутрішню цілісність, органічний зв'язок та взаємодію складових частин права, що віддзеркалює єдність його норм і розгалуджує їх на галузі, підгалузі та інститути [14, с. 47];
- наукову конструкцію, що має суб'єктивну основу, однак їх в той же самий час може існувати кілька [15, с. 104];
- структуру права, яка відображає внутрішню налгодженість і єдність юридичних норм та їх поділ на відповідні галузі та інститути [7, с. 126];
- систему впорядкованих і узгоджених норм права, які характеризують внутрішню будову права [16, с. 812].

У юридичній науці існують на перший погляд схожі категорії «правова система» та «система права», хоча з точки зору змісту, ці категорії мають суттєві відмінності.

Поняття «система права» необхідно відрізнити від поняття «правова система», яке ширше за своїм змістом. Крім системи права, правова система обіймає правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища [17, с. 244].

Ці поняття хоч і мають спільні генетичні коріння (породжені діяльністю людей в процесі їх взаємодії), відмінні за своїм обсягом, змістом, структурою і призначенням поняття.

Хоч ззовні схожі поняття «система права» і «правова система», однак їх не можна ототожнювати. Їхня нетотожність пояснюється тим, що система

права звернена «всередину», а правова система - «назовні», за її межі. Якщо юридична система права показує внутрішню узгодженість галузей, підгалузей, інститутів і норм права, то поняття «правова система» наголошує на автономності системи як самостійного соціального утворення [18, с. 30].

Науковець Ю. Тихомиров стверджував, що поняття «правова система» є теоретико-методологічним фундаментом для розвитку уявлень про правові явища і є родовим поняттям для таких видових понять, як «система законодавства», «закони», «система права» тощо [19, с. 212].

«Правова система» в літературі [20, с. 256] розглядається змістовно глибше, ніж «система права», поняття. Оскільки вона характеризує не тільки стан і зв'язок норм, галузей, підгалузей, інститутів права, а й розвиток та систему законодавства. Окрім того, правова система являється сукупністю правових установ у державі, й у першу чергу, судову систему.

Правова система - складне, збірне, багатопланове явище, що не збігається ні з системою права, ні з системою законодавства, а об'єднує ці й інші елементи [18, с. 33]. Система права є важливою частиною правової системи, її структурним елементом.

Необхідно зазначити зв'язок системи права та правосвідомості. Так, правова ідеологія, частиною якої є юридична наука, бере участь у формуванні системи права та особливостей її галузевої структури. Система права, у свою чергу, має вплив на рівень правової свідомості. Чим більше розвинена системність у праві, тим доступнішою вона стає оточуючим і тим вищий рівень правової психології та правової ідеології. Зокрема, система права, маючи на меті утворення найбільш функціонального механізму врегулювання суспільних відносин, робить правову систему органічною, а її елементи - узгодженими.

Роблячи наголос на впливі правової системи на систему права, необхідно вказати, що правова система - це інфраструктура, в якій діє система права. Правова система може давати вплив на систему. Так, правова ідеологія в правовій доктрині є одним із джерел формування системи права, визначаючи її галузевий склад. Вплив усього комплексу елементів правової системи на

систему права відбувається найчастіше внаслідок дії зовнішніх факторів: економічних, політичних, соціальних тощо.

Правова система є «вмістилищем та зосередженням різних юридичних явищ, які існують у суспільстві на одному й тому ж просторі» [21, с. 177]. Явища, що входять до поняття «правова система» даного суспільства, говорять про характер як самої правової системи, так і суспільства загалом, а також про правову політику, правові гарантії, які надаються державою суспільству. Змінюється суспільство - змінюється структура правової системи. Але з яким би типом державності ми не мали справу, правова система завжди включатиме: право, систему права, систему законодавства і систему суспільних відносин.

Хочу зазначити те, що система права як динамічне явище має тенденції свого розвитку, а саме: процес нескінченного нагромадження нормативного матеріалу та його розподіл за галузями та інститутами; обумовленість системи права ринковим відносинам; децентралізація правового регулювання, що посилюється; зближення системи українського права з міжнародним правом.

Таким чином, поняття «система права» – це об'єктивно визначене суспільними відносинами, національними, історичними, культурними а також іншими соціальними чинниками єднання правових елементів, у якому всі елементи тісно пов'язані один з одним і виступають як єдине ціле, якому властиві саморегуляція і динамізм.

1.2. Структурні елементи та ознаки системи права України

Структура права, як і структури тих чи інших соціальних явищ, невидима і невідчутна, однак вона може бути розкрита через вивчення таких моментів:

- 1) властивостей елементів (вони визначають структуру, її характер);
- 2) взаємодію елементів системи права. Соціальна структура проявляє себе через взаємодію елементів.

Фундаментальним структурним елементом системи права в юридичній літературі являється галузь права, а первородним - норма права. У наукових творах видатних вчених галузь права визначається як:

- автономна комплекс правових норм та інститутів, які налагоджують однорідні суспільні відносини [22, с. 549];
- складова системи права, яка презентує собою зв'язану єдиними функціями і принципами єдність правових норм, які регулюють ту чи іншу широку сферу однорідних суспільних відносин притаманним їй методом правового впливу [23, с. 7-8];
- система правових норм та інститутів права, що контролюють будь-яку сферу суспільних відносин у рамках конкретного метода і предмета правового регулювання, беручи до уваги принципи, завдання і мету такого регулювання [24, с. 70].

Галузь права розчленовується на пов'язані між собою елементи, які мають назву інститути права. Правовий інститут - це відділена єдність правових норм, що є своєрідною часткою галузі права і контролюють різновид того чи іншого виду суспільних відносин. Правова норма являється початковою частиною системи права, яка регулює типові суспільні відносини певного виду [25, с. 354].

Видатний науковець Ц. Ямпольська пропонує свою точку зору, що спростовує галузевий поділ права. «Галузь не являється внутрішнім підрозділом правового полотна. Таким підрозділом є норма права, яка діє, контролює, живе у правових відносинах. Правова матерія єдина, злита, і її частинка - це не галузь, а саме норма». [26, с. 94]. Тож, можна стверджувати, що система права існує, розвивається та є конче потрібною, однак не як система галузей, а як система пов'язаних між собою в одне ціле правових норм.

Р. Лівшиць фаворизує зазначену вище позицію, наголошуючи, що система права як «група норм» не розподіляється на галузі права. Немаловажним розподілом норм є галузь законодавства, в котрій норми зріднюються за предметом і методом регулювання, а також з урахуванням

намірів законодавця, цілей, практичних необхідностей та зручностей правового регулювання, відповідно до якого, необхідно виключити різницю між системою права і системою законодавства. [26, с. 95].

«Основне місце серед зовнішніх чинників посідає об'єктивно існуюча і винайдена наукою система права. Для законодавця система права є гідом, що надає дозвіл підіймати ефективність законів, що видаються» [26, с. 106].

На думку Кунченко-Харченко В. І. [27, с.54-56] існують такі ознаки системи права:

- об'єктивна визначеність системи права розкривається в тому, що право контролює усі найважливіші суспільні відносини, які переміняються разом зі змінами суспільства та держави;
- цілісність системи права віддзеркалюється в тому, що правові норми тієї чи іншої держави є відокремленими елементами однієї системи права, тобто цілісного правового витвору;
- злагодженість правових норм в системі права розкривається тоді, коли норми щільно взаємопов'язані між собою і знаходяться у постійній взаємодії. Так, стаття 42 Конституції України тлумачить право кожного громадянина на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом і визначає окремі принципи цієї діяльності. Положення цієї статті роз'яснюється в Господарському кодексі України та в безліч інших нормативно-правових актах, включно в окремому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини у сфері господарської діяльності»;
- внутрішня побудова системи права, зв'язані між собою правові цілісності, галузі, підгалузі права, правові інститути та норми права;
- розчленування норм права за методом та предметом правового регулювання.

На думку знаного науковця В. О. Котюка кожна система права створюється історично і вона зумовлена конкретними принципами правової держави та громадянського суспільства, до яких можна зарахувати:

народовладдя, розподіл влади, справедливість, рівність і рівноправність громадян, цілісність прав та обов'язків, взаємоповага і відповідальність держави і особи, природне право на життя, безпеку, свободу, власність, мир, соціальну захищеність тощо. [28, с. 58-59].

Отже, структуру системи права складають такі елементи:

- норма права;
- інститут права;
- підгалузь права;
- галузь права.

Ознаки системи права:

- об'єктивна зумовленість системи права;
- єдність системи права;
- погодженість правових норм в системі права;
- організаційна структурованість системи права;
- розчленування норм права за методом та предметом правового регулювання.

1.3. Предмет і метод правового регулювання – основа поділу права на галузі та інститути

Правове регулювання - основна форма реалізації функцій права, призначенням якого є пізнання механізму правового авторитету на суспільні відносини, аналіз взаємний зв'язок переконання та примусу в праві. Правове регулювання являється специфічною науковою категорією, до змісту якої входять такі поняття як «механізм правового регулювання», «правовий режим», «тип регулювання», «предмет регулювання», «метод регулювання», що дають змогу розглянути право в дії. Питанню правового регулювання суспільних відносин було присвячено багато глибоких і цікавих досліджень, але необхідно вказати, що питання методу правового регулювання все ще належить до однієї з не до кінця розроблених і суперечливих проблем юридичної науки.

Під предметом правового регулювання в юриспруденції розумють суспільні відносини, які керуються нормами права, спеціально утвореними для цього конкретними суб'єктами. Особливо така думка вкоренилася в галузевих юридичних дисциплінах. В сфері міжнародного приватного права науковці під предметом даної галузі тлумачать приватноправові відносини міжнародного характеру [29, с. 70]. У цивільному праві формулюється така точка зору: «Як і будь-яка галузь, цивільне право складається з правових норм, які контролюють суспільні відносини. Предмет цивільного права також складають суспільні відносини» [30, с. 15]. Якщо звернутися до того, як предмет правового регулювання тлумачить теорія права, то можна констатувати, що суперечок щодо даного поняття серед науковців ані в радянській, ані в сучасній науці майже не спостерігається. Загальні розмежування виявляються у тому, що одні предметом правового регулювання вважають суспільні відносини, а інші - поведінку суб'єктів. На радянському шаблі розвитку теоретико-правової науки в якості предмета правового регулювання визначалися суспільні відносини, а правове регулювання - як організований державний вплив на них за допомогою закону [31, с. 57-59]. Правник Л. С. Явич розглядав правове регулювання як різні юридичні форми впливу держави на поведінку суб'єктів суспільних відносин через встановлення прав та обов'язків [32, с. 26-29]. Аналогічної позиції дотримувався С. С. Алексеев [33, с. 287], який тлумачив «програмування» поведінки людей і правове регулювання результатом реакції суб'єктів на правовий вплив. Такі ж відмінності існують в теорії права і на сьогодні. Втім, якщо виходити з того, що правове регулювання суспільних відносин є процесом державного регулювання, то логічних протиріч у наведених твердженнях немає. Свою думку щодо з'ясування предмета правового регулювання стверджував В. Д. Сорокін. Він вперше зробив пропозицію розглядати в якості предмета правового регулювання єдиний предмет для системи права загалом, у тому числі з відносинами соціально-правового середовища [34, с. 10].

Необхідно також занотувати, що деякі вчені в правовому регулюванні розрізняють його предмет і об'єкт. Кожний вчений дає свої аргументи на користь саме його позиції, але в основному будь-які принципові розбіжності між зазначеними думками відсутні. Тож можна погодитися з А. В. Поляковим, який вважає протиріччя в трактуваннях предмета правового регулювання невиправданими, бо «право впливає на поведінку суб'єктів і регулює її, а поведінкові акти лежать в основі суспільних відносин, у зв'язку з чим, не буде помилкою, вважати, що предметом правового регулювання є суспільні відносини, які регулюються через поведінку суб'єктів соціальної взаємодії» [35, с. 443]. Отже, вітчизняна теорія права розвиває цю концепцію, поширюючи її на правове регулювання та його предмет. Так, до прикладу, науковець В. В. Лазарєв тлумачить, що не всі відносини соціальних суб'єктів можуть ставати об'єктом правового впливу, а лише певна їх кількість, а саме ті з них, які мають нормативний характер, можуть бути формалізовані [36, с. 147]. На думку А. В. Полякова, «в сферу правового регулювання повинні входити ті відносини, які об'єктивно потребують правового опосередкування і «вписуються» в правову структуру. Тобто вони мають своє місце в ієрархії соціальних цінностей, можуть бути змодельовані в правовій нормі і перекладені мовою суб'єктивних прав і обов'язків» [35, с. 443]. Правник В. Д. Сорокін вказує, що в предмет правового регулювання включені «не всі суспільні відносини, а лише ті з них, які об'єктивно, з цілого ряду причин потребують саме юридичного, тобто в принципі уніфікованого впливу на них з боку держави», або «відносини різного змісту, в юридичному регулюванні яких суспільство і держава безпосередньо зацікавлені» [34, с. 15]. Вважаю, не можна недооцінювати важливість та значення визначення предмета правового регулювання, у зв'язку з чим неоднозначним видається таке його трактування, щодо якого констатується лише факт необхідності впливу на такі відносини з боку держави. Очевидно, що зміни торкнулися не лише потреб суспільства, а й інтересів конкретних осіб. Тож, на мою думку, недостатньо говорити тільки про зацікавленість держави як про стримуючий критерій правового регулювання. Незважаючи на важливе

значення предмета правового регулювання, можна сказати, що вищенаведене визначення недостатньо віддзеркалює всю його складність і суперечливість. Як справедливо зауважує Ю. І. Гревцов, «така традиційна відповідь уявляється сьогодні надто загальною і недостатньою» [37, с. 149]. На мій погляд, цю проблему потрібно вирішувати за допомогою теорії права в таких наступних напрямках:

- 1) місце суб'єкта у визначенні предмета правового регулювання;
- 2) особливості суспільних відносин, що складають предмет і визначають цілі правового регулювання.

Правове регулювання не можна зводити лише до волі законодавця і його дій, спрямованих на упорядкування суспільних відносин. Правотворчий процес не обмежується виключно прийняттям державними органами нормативних правових актів. Специфіка способів упорядкування суспільних відносин суттєво впливає на зміст предмета правового регулювання в цій сфері. Спонтанність регулювання суспільних відносин за допомогою права не дає можливості вести мову про мету цього процесу, але його зміст можна охарактеризувати як задоволення потреб суспільства у врегулюванні певної сфери відносин. Причому, на відміну від правового регулювання, здійснюваного у сфері законотворчості, вказана мета не стоїть перед конкретними суб'єктами. Люди, які вступають у суспільні відносини між собою, мають на меті свої конкретні цілі, що не пов'язані з метою правового регулювання.

Однак той правовий порядок, що досягається в процесі правового регулювання, обумовлений об'єктивними потребами суспільства. Як стверджує Ф. А. фон Хайек, «мета» не означає нічого іншого, крім того, що їхні дії направлені на підтримку або відновлення цього порядку» [38, с. 57]. На мою думку, можна сказати, що остаточна мета правового регулювання полягає у створенні умов для розвитку права і його ефективного функціонування. Основна мета правового регулювання полягає в укріпленні ідеї права в суспільстві і на цій основі стійкому правовому розвитку, при якому право стає

найважливішою функцією громадського життя. Стосовно законотворчої діяльності, А. Нашиц наголошує на тому, що процес «створення права» розподіляється на дві стадії. Перша характеризує процеси дізнання, оцінки психологічних і вольових чинників, аналізу правоформуєчих факторів і виразу на цій основі панівної волі. На цій стадії процес «створення права» відрізняється гнучкістю, різноманітністю і динамізмом. Потім соціальні джерела права обумовлюють перехід до другої стадії законотворчості-визначення правових рішень, норм позитивного права. Це досягається завдяки юридично значимим діям органів, уповноважених на видання правових норм [39, с. 180]. Специфіка суспільних відносин, які виникають в процесі законотворчості, полягає, на думку автора, в тому, що це вже не спонтанний, а обдуманий процес «пошуку» і формування правил, надання їм відповідної форми. Причому йдеться не тільки про пошук «правил справедливої поведінки» з метою закріплення їх у нормативних правових актах і вирішення судових спорів, а ще й про «правила організації». Тож, зміст суспільних відносин у сфері законотворчості обумовлюється вже діями законодавця, виконавчих органів влади та суду. Глобальне завдання суб'єктів правового регулювання у сфері законотворчості постає в тому, щоб «відшукати» «правила справедливої поведінки», надати їм офіційну форму вираження і гарантувати їх додержання, для чого потрібно створення організації, яку ми називаємо державою. На стадії законотворчості перед суб'єктами постає ще одне дуже важлива ціль - створення «правил організації», особливих правил, що визначають структуру, цілі та функції самого державного апарату, всієї системи організації суспільства в рамках державного правління, що сприяють втіленню законів у життя. Як точно встановлював закон англійських судів, що закон вище короля, тому що і король, і всі його піддані підкоряються закону, і без нього не було б ні короля, ні королівства. Правила, які держава може винаходити – це закони та інші нормативно-правові акти, що визначають функції і повноваження державних органів, необхідні для підтримки порядку й функціонування держави. Правила, що спрямовують дії людей в рамках організації, відрізняються тим, що це

завжди конкретні, а не абстрактні, на відміну від «правил справедливого поведінки», правила виконання запропонованих завдань. «Правила справедливого поведінки», навпаки, абстрактні і не залежать від чийх-небудь конкретних цілей. У рамках здійснення правового регулювання можна доповнювати і поліпшувати «правила організації», бо мета правового регулювання у сфері законотворчості полягає в тому, щоб удосконалювати і втілювати в життя правила, що сприяють правореалізації. Разом із тим, не варто намагатися покращувати і доповнювати норми права, що формуються спонтанно. Якщо деякі дії стануть спрямовуватися іншою силою, яка прагне до інших цілей і враховує інші знання, цей баланс неминуче буде зруйновано. Іншими словами, в цьому і полягає суть аргументів проти «втручання» і «вторгнення» держави в «стихійно» сформований процес правотворення.

Ще одна сфера, в якій здійснюється правове регулювання - сфера законодавчого регулювання. На даній стадії правове регулювання здійснюється в тому загальноприйнятому значенні правового упорядкування суспільних відносин, з якого ми почали аналіз особливостей предмета, цілей і завдань правового регулювання. Специфіка змісту суспільних відносин у сфері законодавчого регулювання полягає в тому, що впорядкування відносин здійснюється за допомогою вже закріплених в нормативних актах положень - як «правил справедливого поведінки», що вже «відкриті» і гарантовано захищені державою шляхом надання їм офіційної форми вираження, так і «правил організації». Очевидно, що значним завданням правового регулювання на даному етапі є реалізація законодавчих положень. У теорії права достатньо часто використовується термін «правовий вплив», при чому вчені справедливо звертають увагу на необхідність різниці зазначених понять. Одним з початкових на це наголосив С. С. Алексєєв, а згодом А. В. Міцкевич, А. Ф. Шибанов, Н. І. Матузов, А. М. Вітченко, В. М. Горшенєв, В. В. Лазарєв та інші. В останні роки в теорії держави і права з'явився ряд напрямів, що досліджують нові можливості права як одного з ефективних засобів науково обґрунтованого соціального управління. Науково технічний прогрес висунув у

традиційних галузях правового регулювання актуальні завдання. Тому слід з'ясувати етимологію, співвідношення правового впливу і правового регулювання. Для теми нашого дослідження це дуже важливо. Термін «регулювання» походить від латинського *regula* - правило, що означає впорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність із чимось. Термін «вплив» означає дію, спрямовану на будь що за підтримки системи заходів. Зрозуміло, що зміст цих двох категорій дуже схожий, але неоднозначний. Поняття «вплив» за обсягом ширше, ніж «регулювання», оскільки вплив включає в себе не тільки регулювання, а й інші правові засоби та форми впливу на поведінку людей. «Очевидно, що правове регулювання зазвичай значить також і правовий вплив, але він не завжди означає свідоме нормування суспільних відносин. Перше пов'язане з встановленням конкретних прав і обов'язків суб'єктів, з прямими приписами про належне і можливе, друге - не пов'язано. Перше означає дію правових норм через правовідносини, друге - не обов'язково» [40, с. 63]. А. М. Вітченко розчленовує два основні аспекти регулювання: як власне регулювання і як вплив у процесі регулювання, вказуючи, що оскільки норми права впливають на вчинки людей через їх волю і свідомість, потрібно розглядати регулюючу роль права спочатку як нормативний вплив поза правовими відносинами, а потім і як регулювання в них [41, с.16]. На вольові якості суб'єктів суспільних відносин авторитетними є різні правові явища, а саме: правові принципи, нормотворчий процес, правосвідомість, право- та дієздатність, правовий статус особи, економічні, політичні, культурні та інші права, правова культура, відповідальність, в остаточному рахунку - вся правова система. Правовий вплив протікає в двох основних формах: по-перше, це відображення і закріплення в правових категоріях напрямів діяльності держави стосовно перетворення, вдосконалення суспільних відносин; по-друге, це закріплення в нормативних актах системи державних органів, їх компетенції, основних демократичних інститутів тощо. На відміну від впливу права на свідомість, що протікає в двох формах, регулювання виражається лише в одній, а саме, у формі правових відносин, де

норми права взаємодіють, а держава впорядковує і захищає суспільні відносини за допомогою дозволів, приписів, заборон.

Науковець А. В. Малько робить наголос на тому, що правове регулювання як спеціальний юридичний вплив, пов'язане зі встановленням конкретних прав і обов'язків суб'єктів, з прямими приписами про належне і можливе. У цьому сенсі регулювання - лише одна з форм впливу права на суспільні відносини, що не охоплює всіх інших його форм [42, с. 26-31]. На думку правника В. І. Гойман: «правове регулювання, є елементом механізму дії права, яка характеризує спеціально юридичний вплив права на поведінку і діяльність його адресатів, але безпосередньо з ними ще не пов'язана. У результаті правового регулювання з'являється правова основа, орієнтири для організації діяльності учасників регульованих відносин і досягнення фактичних цілей права. Однак сама ця діяльність і досягнені результати змістом правового регулювання не охоплюються і пов'язані з іншими щаблями механізму дії права» [43, с. 56].

С. А. Комаров запропонував правовий вплив у вигляді системи, що утворюється з таких елементів, які впливають на суспільні відносини:

- 1) правова культура;
- 2) правосвідомість;
- 3) механізм правового регулювання;
- 4) правові принципи;
- 5) правотворчий процес [44, с. 471].

Правовий вплив має три самостійних напрями:

- 1) правове регулювання як форма правового впливу пов'язана з особливим спеціально-юридичним впливом права на суспільні відносини, що не може здійснювати жоден інший соціальний регулятор. Специфіка такого впливу пов'язана насамперед із засобами регулювання, а також з методами їх практичного використання;
- 2) інформаційно-психологічний – право особливим різновидом соціальної інформації. За допомогою правових приписів до учасників суспільних

відносин доводиться специфічна за своїм змістом інформація, певні відомості про основи державного і суспільного устрою держави, про загальні принципи організації та діяльності державного апарату, про структуру й повноваження конкретних органів влади і управління тощо;

- 3) культурно-виховний - юридичні приписи є відображенням конкретних духовних, культурних, політичних, моральних та інших цінностей, які панують у суспільстві в певний історичний період часу. Залучаючи суб'єктів до таких цінностей, право формує у них моральні ідеали та установки і таким чином виховує їх.

Окрім вищеперерахованих форм правового впливу виділяють ще соціальний аспект, що обумовлюється зв'язком правових та інших соціальних факторів, що беруть участь в існуванні права на всіх рівнях його функціонування. Ці фактори у своїй єдності створюють те, що називається соціальним середовищем дії права. Тож, можна підкреслити такі характерні ознаки правового регулювання, що вирізняють його від інших форм правового впливу:

- 1) специфічний предмет - сукупність соціальних відносин, які регулюються правом;
- 2) специфічні методи і засоби юридичного впливу права на регламентацію і розвиток суспільних відносин;
- 3) метою правового регулювання є закріплення, регламентування, розвиток суспільних відносин, а також витіснення з суспільного життя віджилих і негативних явищ;
- 4) нормативна форма реалізації - заснована на правових зв'язках суб'єктів з чітким розподілом їх на уповноважених і зобов'язаних;
- 5) досягнення юридично значущих соціальних результатів.

Отже, правовий вплив – більш ширше поняття, аніж правове регулювання, що являється його найважливішою формою. Усі форми правового впливу взаємопов'язані одне з одною. Але правове регулювання все одно являється більш самостійним. Це цілеспрямований та ефективний вплив за

допомогою правових засобів на поведінку людей й ті соціальні відносини, що є правовими за своїм змістом.

Більшість досліджень, що стосуються методу правового регулювання, в певній мірі застаріли і не відображають тих змін, що відбулися і відбуваються в Україні. На мій погляд, для визначення поняття методу правового регулювання необхідно проаналізувати найбільш фундаментальні роботи в області дослідження даного питання. Одним з перших, дослідженням методу правового регулювання займався Л. С. Явич, що з'ясовує метод як «сукупність юридичних засобів впливу на суспільні відносини, якими користується держава при правовому регулюванні суспільних відносин» [45, с. 71]. Науковець В. М. Горшеньов у статті «Поняття методу правового регулювання і його різновиди» стверджує, що метод правового регулювання - це «своєрідний спосіб впливу на суспільні відносини з метою їх урегулювання, що виражається у встановленні, за допомогою норми права, визначеного стану волі суб'єктів у їх взаємовідносинах один з одним» [46, с. 401]. Досить цікавий підхід до поняття методу правового регулювання викладений О. М. Вітченко, який досліджує поняття методу правового регулювання у двох аспектах: як основний метод - властивий усій системі права в цілому, і як галузевий метод - особливий засіб, визначений спосіб специфічно юридичного впливу права. На його думку, «загальний метод правового регулювання являє сукупність специфічних юридично-нормативних засобів впливу права на суспільні відносини, що дозволяють відокремлювати правове регулювання від інших форм впливу права на суспільні відносини». «Галузевий метод правового регулювання - це сукупність юридичних прийомів, засобів, способів, що відбивають своєрідність впливу галузі права на суспільні відносини, спрямованих безпосередньо на формування і зовнішній прояв можливого і належного поведіння суб'єктів у відносинах, які врегульовані даною галуззю права» [47, с. 45]. В. Д. Сорокін окреслює поняття методу правового регулювання, використовуючи методологію системного аналізу, і розглядає метод правового регулювання як «сукупність юридичних прийомів, засобів, способів впливу соціальних

управляючих систем, що входять у державний апарат, на соціально-правове середовище в цілому і на складові його елементи» [48, с. 35-44]. Перераховані автори займалися дослідженням методу правового регулювання на межі 60-80 років і такими дослідженнями займалися переважно російські вчені. На даний час немає жодної глобальної роботи стосовно дослідження методу правового регулювання, а питання методу віддзеркалюється лише в новітніх підручниках з теорії держави і права. Однак до питання методу правового регулювання доторкнувся у 2000 році В. Д. вчений-правник Сорокін на сторінках журналу «Правознавство» у статті «Правове регулювання: предмет, метод, процес» [34, с. 84]. Повернемося до розгляду поняття методу правового регулювання, які наведено в деяких новітніх підручниках з теорії держави і права: в одному з них автори «під методом правового регулювання розуміють визначені прийоми, способи, засоби впливу права на суспільні відносини» [49, с. 354]. О. Ф. Скакун, який є відомим вченим, розглядає метод правового регулювання як «сукупність прийомів, способів правового впливу на суспільні відносини [50, с. 262]. В. М. Сирих трактує поняття методу правового регулювання як «способу впливу норм даної галузі права на поведінку людей, на урегульовані цією галуззю суспільні відносини» [51, с. 231]. У підручнику М. С. Кельмана та О. Р. Мурашина метод правового регулювання звучить як єдність прийомів та засобів, за підставі яких упорядковуються суспільні відносини конкретного виду [52, с. 254]. П. М. Рабінович відзначає, що метод правового регулювання являє собою специфічний спосіб владного впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних законів [6, с. 135]. У підручнику «Загальна теорія права і держави» за редакцією В. В. Лазарева поняття методу правового регулювання з'ясовується як «сукупність юридичних способів правового регулювання» [36, с. 215]. С. С. Алексєєв визначає поняття методу правового регулювання як «прийоми юридичного впливу, їх сплетіння, що обумовлюють використання в даній області суспільних відносин будь-якого комплексу юридичних засобів» [53, с. 272]. З наведених визначень зрозуміло, що відсутня спільність щодо поняття методу правового регулювання. Тим часом, у нових

підручниках з теорії держави і права досить цікавий погляд на визначення методу правового регулювання викладений науковцем В. С. Нерсисянцем, який зазначає поняття методу правового регулювання у двох варіантах: загальний метод правового регулювання і метод галузевого правового регулювання. Автор наголошує на тому, що «будь-яке галузеве право за своїми сутнісними властивостями і предметно-методологічними характеристиками являє собою форму конкретизації загального поняття права в цілому, що міститься в основі загальної концепції предмета і методу юридичної науки» [54, с. 434-438].

Такий підхід є найбільш влучним, оскільки вивчення сучасної юридичної літератури надає підстави говорити, що більшість вчених у напрямку розгляду поняття методу правового регулювання прослідковує момент існування загального і галузевого методу, тільки вони недостатньо конкретно створюють цю позицію. В. М. Сиріх при характеристиці частин методу правового регулювання зазначає: «Різне сполучення способів, прийомів правового впливу на суспільні відносини утворює специфіку галузевого методу» [51, с. 231]. М. І. Матузов і О. В. Малько прямо розділяють: «загальний метод правового регулювання - як збірна категорія» і «конкретні методи - характерні для тих чи інших галузей» [49, с. 354]. Таким чином, концепція розгляду методу правового регулювання у двох аспектах (загального і галузевого методу) ще недостатньо досліджена та вивчена, безумовно, заслуговує детального розгляду. Дати повну характеристику методу правового регулювання неможна без аналізу структури методу. Вперше увагу складовим частинам методу правового регулювання було приділено Л. С. Явичем, який зробив пропозицію вважати складовими частинами методу п'ять компонентів:

- 1) порядок встановлення прав і обов'язків суб'єктів права;
- 2) рівень визначеності даних прав і «автономності» дій суб'єктів;
- 3) взаємозв'язок суб'єктів правовідносин;
- 4) наявність чи відсутність конкретного юридичного зв'язку між суб'єктами прав і обов'язків;

5) шляхи і засоби забезпечення встановлених суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [45, с. 89].

Структуру галузевого методу складає сукупність правових прийомів:

- 1) правове становище суб'єктів у сфері регульованих відносин;
- 2) юридичний факт як прийом, за допомогою якого держава визначає підтвердження появи, зміни і припинення правовідносини;
- 3) прийоми утворення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у правових відносинах;
- 4) прийоми захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання юридичних обов'язків [47, с. 49-65].

Специфічна точка зору на складові частини методу правового регулювання у В. Д. Сорокіна, який стверджує, що внутрішніми частинами методу завжди є три основні способи впливу права, а саме: дозвіл, обов'язок і заборона. Ці способи являються системними елементами, заснованими на тісній взаємодії «з перевагою якогось одного елемента, ефективна дія якого забезпечується присутністю двох інших» [48, с. 111]. Хоча автори і роблять висновок, що дозволу, зобов'язування і заборони виступають як системні елементи методу правового регулювання і взаємодіють між собою, очевидно, що конструювання різних методів правового регулювання із зазначених способів при акцентуванні уваги на одному або двох з них не виходить і вийти не може [55, с. 100-103], оскільки міркування засновані на думці В. Д. Сорокіна, переконаного прихильника єдиного методу правового регулювання як способу впливу держави на суспільні відносини.

Більш розгорнуте визначення складових частин методу правового регулювання надав вчений С. С. Алексєєв, який розглядає їх як:

- характер загального юридичного становища, тобто чи знаходяться суб'єкти у стані влади і підпорядкування, чи займають рівні, юридично однопорядкові позиції, чи пов'язані «трудоим режимом» тощо;

- характер підстав виникнення, зміни і припинення правовідносин, тобто чи виникають, зокрема, правовідносини на основі адміністративних актів чи договорів тощо;
- характер способів формування змісту прав і обов'язків суб'єктів, тобто чи визначається воно безпосередньо нормами права, чи адміністративними актами, чи угодою суб'єктів тощо;
- характер юридичних заходів впливу, способів, основ і процедури застосування санкцій [56, с. 61-70].

У сучасній юридичній літературі складовим елементам методу правового регулювання увага приділяється у значно менше. В. М. Сиріх надає такі елементи методу правового регулювання:

- спосіб зв'язку прав та обов'язків між учасниками налагоджених галузю правовідносин;
- особливі способи утворення змісту прав і обов'язків суб'єктів права;
- санкції, способи і процедури їхнього застосування [51, с. 231].

М. І. Матузов і О. В. Малько виокремлюють такі компоненти:

- встановлення кордонів регульованих відносин;
- видання відповідних нормативних актів, які передбачають права й обов'язки суб'єктів;
- наділення учасників суспільних відносин правоздатністю;
- визначення мір відповідальності на випадок порушення цих нормативів [49, с. 355].

Найбільш близькою є точка зору П. М. Рабіновича, який наголошує, що метод правового регулювання обумовлюється:

- 1) суб'єктами, яких держава визнає правоздатними і дієздатними;
- 2) змістом правового статусу суб'єктів певних відносин;
- 3) порядком утворення, встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів;
- 4) рівнем визначеності змісту юридичних прав і обов'язків;

- 5) співвідношенням основних регулятивних засобів впливу на поведінку;
- 6) процедурою здійснення юридичних прав та обов'язків;
- 7) способами примусового забезпечення прав і обов'язків [6, с. 139].

Саме таким чином правова система може визначати своєрідність усього комплексу юридичного інструментарію, що використовується тією чи іншою галуззю, і звідси витікають основні особливості структурних підрозділів правової системи.

Правове регулювання являє собою специфічну наукову категорію, до змісту якої включені такі поняття як «механізм правового регулювання», «тип регулювання», «правовий режим», «предмет регулювання», «метод регулювання», що не заперечують розглядати право в дії: розкрити його динаміку. Під предметом правового регулювання слід розуміти суспільні відносини, що керуються нормами права, спеціально утвореними для цього відповідними суб'єктами.

Метод правового регулювання - це злиття засобів і способів правового впливу на суспільні відносини, який у свою чергу обумовлюється: колом суб'єктів, яких держава визнає правоздатними і дієздатними; змістом й обсягом правового статусу суб'єктів певних відносин; порядком формування, встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів; ступенем визначеності змісту юридичних прав і обов'язків; співвідношенням основних регулятивних засобів впливу на поведінку; порядком здійснення юридичних прав та обов'язків; способами примусового забезпечення прав і обов'язків.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1. Поняття системи законодавства та її співвідношення з системою права

Розглянувши систему права, необхідно ознайомитись з іншою системною категорією юриспруденції, яка досить тісно пов'язана попередньою - із системою законодавства. Специфікою цього поняття є те, що воно використовується для позначення деяких сукупностей, однак не завжди однакових за формою та за ступенем юридичної сили нормативно-правових актів. Співзалежність цих двох систем є складним, тому що співвідношення права і закону як його формального вираження також є різностороннім. Стосовно цього поняття «закон», «законодавство», «система законодавства» віддзеркалюють не тільки вищі за юридичною силою нормативні акти парламенту, а всю сукупність нормативно-правових актів.

Поняття «система законодавства» можна сформулювати як форма існування права, спосіб надання юридичного значення нормам права, засіб їх організації та об'єднання у конкретні статті [57, с. 267]. Як зазначає вчений А. Венгер: «система законодавства - це упорядкована за різними об'єктивними критеріями певна система нормативних актів, яка формується для ефективного використання правових норм» [58, с. 460]. Тобто це їх диференційована система започаткована на принципах субординації і координування її системних частин [59, с. 86]. Новочасна обстановка в розбудові України має складний характер, оскільки країна перебуває перехідному періоді та розробила ще не достатньо повний законодавчий масив. За наявності законодавчої бази важливим аргументом є саме ефективність правового регулювання існуючих суспільних відносин, тобто важливого значення набуває дійсна реалізація правових приписів. Тому найголовнішим є не кількість нормативно-правових актів, а їх можливість реально врегулювати ту чи іншу конкретну ситуацію в суспільстві.

Останнім часом поширюється проблема підміни понять «система права» та «система законодавства». Не дивлячись на те, що система права та система

законодавства є недалекими за змістом поняттями, вони мають значні розбіжності. Скажімо, якщо початковим елементом системи права є норма права, то початковим елементом системи законодавства - нормативно-правовий акт. Однак автори посібника «Основи теорії права та держави у питаннях і відповідях» дотримуються такої думки: «Якщо первинним елементом системи права є норма права, то первинним елементом системи законодавства - стаття закону» [1, с. 329].

При цьому система права й система законодавства розрізняються за змістовним обсягом. Якщо система права об'єктивно складається відповідно до наявних суспільних відносин, то система законодавства є переважно суб'єктивною, тому що залежить від законодавця. Хоча з приводу цього в юридичній літературі зародились й протилежні думки [61, с. 4-11]. Нарешті, система права має первинний характер, а система законодавства - похідний. Звідси можна стверджувати, що перша виступає орієнтиром для розвитку другої [62, с. 132-133].

Погоджуюсь із твердженням О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, які наголошують на тому, що система законодавства має суб'єктивний характер, бо вона виступає результатом діяльності законодавця, який зумовлений наявними соціально-економічними умовами. Окрім того, система права є первинною стосовно системи законодавства, тому що вона створена на її основі [63, с. 58]. На відміну від системи права, спроможність висвітлення комплексних законодавчих об'єднань, викликає менше дискусій. Тому, це дозволяє подолати розрив між правом і законодавством, на невиправданість якого ще в 1982 р. звертали свою наукову увагу С.Н. Братусь, В.В. Полянський та деякі інші автори [64, с. 93-104].

Р. С. Прітченко тлумачив систему законодавства як комплекс джерел права, що являються формою вираження правових норм. З точки зору автора, право не може існувати за межами законодавства, право та законодавство співвідносяться як зміст і форма [60, с. 328]. Крім того, одні автори зводять законодавство лише до нормативно-правових актів, прийнятих парламентом,

інші обумовлюють законодавство як комплекс всіх нормативно-правових актів, прийнятих і чинних у межах держави, а треті наголошують на тому, що законодавство містить в собі не лише нормативно-правові акти, а й інші джерела права [65].

О.Ф. Скакун стверджує, що поняття «система законодавства» необхідно розуміти у «вузькому» й «широкому» розумінні [66, с. 270]. Широке розуміння включає до поняття законодавства акти законодавчих органів і підзаконні акти, а вузьке трактування - акти законодавчих органів. Автор також робить наголос на тому, що в наш час в юридичній науці більша прерогатива відведена «вузькому» розумінню законодавства, яке визначається як система всіх упорядкованих законів певної країни, а також міжнародних договорів, ратифікованих її парламентом [66, с. 271-272].

В юридичній літературі система законодавства розуміється як система, що вирізняється єдністю нормативних правових актів, містить як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти. Система законодавства - це форма існування правових норм, засіб надання їм визначеності й обов'язковості. [67, с. 24–27].

Аналіз положень Конституції України свідчить про те, що, використовуючи термін «нормативно-правові акти», законодавець не дає його роз'яснення, а тільки вказує на певні його ознаки. До прикладу, у статті 8 Конституції України міститься положення: «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй» [68]. Це означає, що нормативно-правові акти утворюють цілісну систему і мають власну структуру. Розуміння терміну «законодавство» було визначено в Рішенні Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») [69]. У цьому рішенні наголошується, що термін «законодавство» використовується в правовій системі переважно в значенні «сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які

регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права».

Система законодавства розуміється як зовнішня форма системи права, що виражає систему нормативно-правових актів. На відміну від системи права, система законодавства: це система нормативно-правових актів, які є зовнішньою формою існування правових норм, засобом надання їм загальнообов'язковості; більшою мірою носить суб'єктивний характер, будується, виходячи з волі законодавця. Тому, можна вважати, що система права і система законодавства не ідентичні.

Отже, під системою законодавства необхідно розуміти систему нормативних правових актів, яка включає в себе закони та прийняті для їх реалізації підзаконні нормативно-правові акти. Система права і система законодавства не тотожні один одному. До таких причин можна віднести: деяку зумовленість системи законодавства від системи права тієї чи іншої держави; частини систем не завжди збігаються один з одним, звідси і внутрішня структура обох систем прямо не співвідноситься один з одним; система законодавства за обсягом представленого в ній матеріалу ширше системи права. В основі поділу права на галузі та інститути лежить предмет і метод правового регулювання. Норми галузі права дуже однорідні. А галузі законодавства, регулюючи певні сфери державного життя, виділяються тільки за предметом регулювання і не мають єдиного методу. Система законодавства крім орієнтації на систему права орієнтована і на форму державного управління.

2.2. Структура системи законодавства.

Системний підхід до аналізу правових явищ передбачає їх дослідження в комплексі, що вимагає з'ясувати якості системності й структурно-функціональних залежності самих явищ.

Як зазначає Д. А. Керімов, загальне визначення системи, що має гносеологічну мету, включати в себе таку підбірку характеристик: на виявлення

складових частин системної цілісності; на виявлення специфічних якостей кожної частини; на аналітичне вивчення зв'язків, відносин і залежностей частин між собою; на узагальнення частин у їх якісній визначеності й взаємодії; на дослідження функціонального значення, ролі й ефективності впливу системи й кожної її частини на середовище і навпаки. [70, с. 227].

Отже, можна охарактеризувати систему законодавства з точки зору основних аспектів системного підходу.

У загальній теорії систем важливими ознаками системи виступають наявність елементів і зв'язків між ними. В праві таким елементом виступає норма права. Стосовно питання, що саме є первинним елементом системи законодавства, в юридичній літературі існує різноманіття точок зору. Одні науковці визначають, що первинним елементом системи законодавства виступає норма права - стаття нормативно-правового акта [71, с. 23; 72, с. 5]. Також існує думка, що первинним елементом системи законодавства є лише нормативно-правовий акт [73, с. 23-24; 74, с. 280]. У ряді наукових робіт роз'яснюється, що таким елементом є нормативно-правовий припис.

Фундаментальний аргумент з приводу того, що не можна пов'язувати норму права і статтю нормативно-правового акта, лежить в тому, що такого міцного зв'язку не існує в реальному законодавчому матеріалі. Норма права, об'єктивуючись у тексті нормативно-правового акта, «трансформується» в нормативно-правові приписи, що є робочим техніко-юридичним способом функціонування норми в законодавстві. Правом же вона називається тільки у повноті своїх елементів та їх структурній цілісності, яка забезпечується тільки як результат пізнавальної роботи, логічного аналізу [75, с. 109]. Із змісту усього комплексу нормативних правових приписів повинен вирізнятися закінчений момент, а саме: хто, за яких обставин повинен себе вести певним чином та як саме забезпечується реалізація цих нормативних приписів [76, с. 85]. Отже, норма права не може визнаватися первинним елементом системи законодавства.

Бачення ж первинним елементом системи законодавства статті нормативно-правового акта або самого нормативно-правового акта допроваджує до того, що класифікаційними критеріями системи законодавства є лише формальні ознаки нормативних актів без взяття до уваги їх змісту, який замінюється знаками, параграфами, статтями. [77, с. 11].

П. Б. Євграфов створив конструкцію, в якій нормативний припис являється первинним елементом горизонтальної структури законодавства на підставі співвіднесеності з горизонтальною структурою права та її первинними елементом - нормою права, а нормативно-правовий акт - вертикальної на підставі їх юридичної сили, що не виключає встановлення ієрархічних зв'язків між нормативно-правовими приписами, які утворюють зміст відповідних нормативно-правових актів [78, с. 132-133]. Така точка зору достатньо плідна. Отже, можна сказати, що первинними структурними елементами системи законодавства фігурують нормативно-правовий припис і нормативно-правовий акт.

Якщо зв'язки системи права утворюються між елементами норми права, між різними нормами, інститутами, галузями права, то зв'язки законодавства виступають як зв'язки його нормативних приписів, які визначають зв'язки найбільш високих рівнях: інститутах, галузях законодавства тощо [77, с. 47-56]. Як тлумачить правник С. С. Алексєєв: «кожний той чи інший нормативний припис нібито «зв'язаний» цілою сіткою різноманітних зв'язків, за допомогою яких він функціонує і здійснює вплив на суспільні відносини» [79, с. 86].

Окремо можуть бути вказані взаємозв'язки між нормативно-правовими актам, що відділяють певну множину нормативно-правових приписів від усього масиву законодавства. Найбільш впливовими видами зв'язків нормативних приписів є:

- ієрархічні, що з'являються з характеристики місця нормативного правового акта в системі законодавства. Відносини субординації регулюють вертикальну порядок елементів системи законодавства, їх взаємодію, що виявляється у формі підпорядкування або

співпідпорядкування [80, с. 12]. Йдеться про зв'язки між актами вищої (закон) і нижчої (підзаконний акт) юридичної сили;

- горизонтальні, які стосуються норм права як компонентів певного правового інституту, галузі права і системи права в цілому [81, с. 163]. Прикладом таких зв'язків є зв'язок загальної й особливої частин кодексів, зв'язки між кодексами і законами;
- між матеріальними і процесуальними, регулятивними й охоронними галузями (інститутами) тощо;
- функціональні зв'язки, які визначаються типом взаємодії приписів;
- між самостійними нормативними приписами різних галузей законодавства;
- між самостійними приписами однієї галузі, інституту законодавства;
- між первинними і похідними приписами, які підлеглі або непадлеглі один одному за юридичною силою;
- між матеріальними і процесуальними нормативними приписами;
- між регулятивними й охоронними нормативними приписами [77, с. 56];
- зв'язок загальних і спеціальних, загальних і виключних норм тощо [82, с. 66-80].

На відміну від системи права, побудованої на горизонтальних зв'язках елементів, система законодавства має й вертикальну (ієрархічну) структуру. Для ієрархічної структури системи законодавства авторитетне місце мають субординаційні відносини суб'єктів нормотворчості, які обумовлюють підпорядкування актів одних органів влади актам інших. Вона утворюється шляхом об'єднання нормативно-правових актів стосовно їх юридичної сили. Юридична сила акта визначає його місце в ієрархічній вертикальній структурі законодавства. Практичне значення вертикальної структури законодавства - втілюючи виключно ієрархічні відносини в системі, вона здійснює суттєвий вплив на забезпечення внутрішньої погодженості, юридичної єдності і цілісності системи законодавства [78, с. 115]. Науковець Г. О. Швачка виділяє

підсистеми законів, підзаконних актів, загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародні договори України [83, с. 12]. Водночас не зовсім доцільно до елементів національного законодавства відносити загальноновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори України. Логічніше розглядати загальноновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори України, а також інші норми міжнародного права як одне із самостійних джерел права.

Горизонтальна структура системи законодавства виражає структуру права. Звідси будова законодавства нагадує будову самого права та максимально наближені до предмета правового регулювання. Тому, система законодавства часто розглядається як система, яка, з одного боку, відбиває певний вид суспільних відносин, а з другого - структурні підрозділи права. Таким чином, горизонтальна структура законодавства складається з відповідних підсистем: інститутів, субінститутів, підгалузей, галузей [78, с. 129-131]. Водночас вони не рівнозначні однойменним елементам системи права, тому що: первинним елементом горизонтальної структури законодавства є нормативно-правовий припис; відсутня спільність у змісті інститутів і галузей права та інститутів і галузей законодавства. Останні позбавлені однорідності, яка присутня у перших. Система законодавства залежить від суб'єктивного вибору цих суб'єктів і цей вибір характеризується не тільки тягою адекватно об'єктивізувати систему права, а й певними суто прагматичними цілями. [84, с. 95].

У зв'язку з цим можливі різні співзв'язки між інститутами і галузями законодавства та інститутами і галузями права, коли:

- є найбільша схожість галузі права та галузі законодавства;
- на базі однієї галузі права існує декілька галузей законодавства;
- одна галузь законодавства об'єднує в собі норми й інститути декількох галузей права.

Право і законодавство володіють усіма основними ознаками, характерними для систем. З філософської точки зору виділяють сумативні

системи, що виникли за допомогою простого об'єднання якостей, що становлять її елементи, у результаті чого утворюється ціле, властивість якого дорівнює сумі властивостей його частин, та цілісні системи. Отже, особливістю цілісної системи є існування інтегративних властивостей, які виникають у результаті взаємодії її елементів [85, с. 7]. Система законодавства не є простим набором, сукупністю певної кількості правових приписів, тому що її цілісність визначається новими якостями, які виникають у результаті взаємодії і взаємозв'язку складових елементів [86, с. 6].

У вітчизняній юридичній літературі загально визнано, що і право, і законодавство є високоорганізованими системами [78, с. 25; 87, с. 21-22]. Системі права та системі законодавства притаманна певна неналагодженість між їх елементами. Причини порушення нормального функціонування системи, називають збурюваннями, які можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Для системи законодавства зовнішні збурення пов'язані перш за все з динамікою суспільних відносин.

Система законодавства не має зводитися до простої сукупності галузей, підгалузей, інститутів, нормативно-правових актів. У такому разі втрачається її цілісність. Для неї, як для цілісної системи, характерні:

- єдині цілі і принципи;
- загальні юридичні поняття;
- єдині критерії виділення складових частин;
- способи забезпечення внутрішньо системних правових зв'язків.

Можна стверджувати, що система законодавства має володіти глибокою єдністю, органічною цілісністю. Ззовні вона характеризується зв'язком актів і зумовлена з юридичного боку верховенством закону – основи всієї системи нормативних актів, а також єднаючою функцією кодифікованих актів [88, с. 444-445].

Структура системи законодавства розуміється як внутрішній підрозділ законодавства на відносно поодинокі групи нормативно-правових актів. Структура системи законодавства:

- галузева («горизонтальна») - галузеве законодавство, тобто в системі законодавства підсистеми нормативних актів розрізняються по предметі правового регулювання;
- ієрархічна («вертикальна») - закони й підзаконні акти, тобто в системі законодавства підсистеми нормативних розрізняються по юридичній чинності.

2.3. Систематизація законодавства та її види

Систематизація законодавства - це форма розвитку і упорядкування правової системи. У сучасних державах є значна кількість нормативних актів, які приймаються різними правотворчими органами. Правотворчість постійно знаходиться в русі за допомогою динамізму соціальних зв'язків, появи нових потреб суспільства, які потребують правового регулювання.

Систематизація законодавства - упорядкування та вдосконалення законодавчих та інших нормативно-правових актів, зведення їх до внутрішньої узгодженості шляхом створення єдиних нормативних актів та їх збірників.

Систематизація створена для:

- підвищення рівня ефективності та якості законодавства;
- забезпечення доступності використання нормативно-правових актів громадянами;
- зараджує вивченню та дослідженню законодавства.

У різні проміжки життя та розвитку країни необхідність у систематизації законодавства різні за характером і постійно змінюються. Систематизація законодавства необхідна, коли протягом певного часу нагромаджується велика кількість нормативно-правового матеріалу, до того ж є такі, що дублюють один одного. В умовах революційного перетворення правової системи, систематизація законодавства відступає на другий план [89, с. 218].

Таким чином, можна виділити наступні суттєві ознаки систематизації законодавства:

- 1) специфічний вид юридичної діяльності;

- 2) ціль систематизації - створення єдиної ефективно функціонуючої системи законодавства, що має внутрішню впорядкованість та структурність;
- 3) систематизація здійснюється компетентними органами, але існують випадки й неофіційної систематизації;
- 4) об'єктом є чинне законодавство як система нормативно-правових актів;
- 5) науково обґрунтована, уніфікована;
- 6) повинна бути безперервною, тому що постійно видаються нові нормативно-правові акти;
- 7) результатом систематизації є створення кодифікованих актів.

Отже, систематизація має за мету створення системи законодавства. Системність законодавства закладена в самій природі нормативно-правових актів, джерел права, правових норм. [89, с. 136].

У залежності від того, на що спрямована діяльність з упорядкування законодавства виділяють такі види систематизації : внутрішня і зовнішня [90, с. 105].

В поняття систематизації законодавства, як правило, включені чотири самостійних форми правової діяльності [91, с. 119]:

- 1) скупчення державними органами, підприємствами діючих нормативних актів, їх обробка та розташування за певною системою, зберігання, а також видача (облік нормативних актів);
- 2) підготовка та видання різного роду зборів та збірників нормативних актів (інкорпорація законодавства);
- 3) підготовка і прийняття укрупнених актів на базі об'єднання норм розрізнених актів, виданих з одного питання (консолідація законодавства);
- 4) підготовка і прийняття нових актів, в яких містяться норми колишніх актів, так і нові нормативні приписи (кодифікація законодавства).

Також ще існують загальні (проводиться впорядкування нормативних актів однорідних за значенням або юридичній силі) та галузеві (проводиться

впорядкування нормативних актів по окремих галузях господарства або права) форми систематизації [91, с. 124].

Облік визначають, як технічну передумову цих трьох способів, який являє собою діяльність з приводу нагромадження нормативно-правових актів, підтримання в контрольному стані, а також створення пошукової системи, яка забезпечує ефективний пошук необхідної правової інформації. Тобто, говорячи простіше, це письмове фіксування виданих нормативно-правових актів, їх обробка і впорядкування, збереження, а також видача довідок зацікавленим органам, установам, окремим особам на їхні запити.

Облік нормативно-правових актів можуть здійснювати як державні органи, так і недержавні організації, підприємства й інші установи для зовнішнього користування і для внутрішнього.

Найпростіший вид обліку законодавства - журнальний облік, діяльність якогось полягає у фіксації реквізитів нормативно-правових актів у спеціальних журналах. А більш досконалою формою обліку законодавства - є картотечний облік.

Кодифікація. За допомогою цього виду здійснюється як механічне впорядкування законодавства, так і вдосконалення його змісту. Продуктом такої систематизації є видання цілісного нормативного акта (кодексу, статуту, положення).

Кодифікація являє собою дещо складнішу форму систематизації, на відміну від інкорпорації..

Кодифікація - спосіб систематизації нормативних актів, що мають спільний предмет регулювання, який полягає в їх змістовній переробці і створенні зведеного нормативного акта або об'єднання у новий єдиний нормативно-правовий акт. Це підготовка і прийняття нових актів, у яких мають місце налагоджені між собою норми старих актів, і нові нормативні розпорядження. Кодифікаційна робота здійснюється тільки державними органами згідно з їх компетенцією і має офіційний характер.

Ціллю кодифікації є оновлення законодавства, усунення прогалин, приведення до сучасних потреб. До прикладу, Ведерніков Ю. А. тлумачить: «Така форма систематизації націлена на докорінну переробку чинного законодавства шляхом підготовки та прийняття нового кодифікованого акта. Вона сприяє стабільності законодавства, тому кодифікаційні акти покликані бути основою законодавчої діяльності. Кодифікація у зв'язку з цим може мати лише офіційний характер»[92, с. 296].

Результатами діяльності кодифікації є: по-перше, кодифіковані закони, до яких входять Конституція, кодекси, основи законодавства; по-друге, кодифіковані підзаконні акти, які містять в собі статут, положення, правила

За обсягом існують такі кодифікації:

- 1) Загальна кодифікація, при якій створюється зведення кодифікаційних актів для основних галузей законодавства (загальним єдиним кодифікаційним актом конституційного права є Конституція).
- 2) Галузева кодифікація, за якої припускається об'єднання правових норм певної галузі права у чітко встановленому порядку. Така кодифікація лідируюче місце серед інших видів кодифікації, оскільки розподіляє нормативний матеріал відповідно до предмета і методу правового регулювання.
- 3) Міжгалузева кодифікація, у діяльності якої відбувається об'єднання правових норм не відповідно до галузей права, а за принципом регулювання значної сукупності суспільних відносин у сфері державної діяльності, галузі господарства або соціально-культурного будівництва.
- 4) Спеціальна або внутрішньогалузева кодифікація, що об'єднує правові норми певного інституту або підгалузі права певної галузі.

Інкорпорація. Цей вид систематизації стосується зведення нормативних актів у збірники у зазначеному порядку вже наявних нормативних актів без зміни змісту норм права, які містяться в них. Результатом інкорпорації є збірники, в яких нормативно-правовий матеріал розташований за такими критеріями: хронологічний або алфавітний порядок, напрям діяльності, сфера суспільних відносин, тематика наукового дослідження тощо. При такому

способі систематизації нормативний акт опрацьовується: із нього виключаються положення, які втратили силу; включаються внесені зміни і доповнення; викидаються відомості про осіб, які підписали акт.

класифікацію інкорпорації можна проводити за різними підставами:

1. За юридичним значенням:

- офіційна інкорпорація, що передбачає затвердження збірників інкорпорованих актів від імені компетентних державних органів та ці збірники, що видаються, є офіційною формою опублікування і на них можна посперитися при вирішенні юридичних питань;
- неофіційна, яка не містить обов'язкового характеру, здійснюється науковими установами, видавництвами, навчальними закладами для зручності у користуванні нормативним матеріалом, тому видані збірки мають лише довідковий, інформаційний характер.

2. За обсягом:

- загальна;
- галузева;
- міжгалузева;
- спеціальна.

3. За критеріями об'єднання:

- хронологічна, за допомогою якої здійснюється упорядкування нормативних актів у певній послідовності за ознакою часу опублікування і набрання чинності;
- предметна - нормативні акти єднаються на підставі суспільних відносин, що становлять відокремлений предмет правового регулювання;
- суб'єктивна - в залежності від органу, який видав інкорпоровані акти.

Для упрощення правоохоронні органи право реалізації здійснюють систематизацією як законів, так і підзаконних нормативно-правових актів. Для цього вони використовують інкорпорацію. Тобто відбувається злиття цілісних

нормативно-правових актів, у збірки правового матеріалу за критерієм, який обирає сам систематизатор.

Консолідація. Значення її полягає в об'єднанні декількох нормативно-правових актів, виданих у різний проміжок часу по самому предмету правового регулювання в єдиний нормативно-правовий акт з видаленням розбіжностей і повторень, з упорядкованим та логічним розміщенням матеріалів, як правило, без зміни змісту. Змінюється форма правових актів, але не їх зміст. Іншими словами: консолідація розуміється в підготовці і прийнятті укрупнених актів на основі об'єднання норм розрізаних актів, виданих з одного питання.

Консолідація займає місце між кодифікацією та інкорпорацією. Вона активується там, де кодифікація неможлива. Консолідовані акти використовуються як посібники, директивні документи для осіб, які працюють у відповідних державних або громадських організаціях.

Консолідація має такі цілі:

- систематизація нормативного матеріалу, який неможливо кодифікувати;
- усунення множинності нормативно-правових актів;
- об'єднати загальні положення поточної правотворчості в блоки.

Продуктом консолідації нормативного матеріалу є видання Зводу законів, що являє собою офіційну збірку законодавства, що видається державою, в якій містяться зведені в одне видання і розташовані в певному порядку чинні нормативні акти [93, с.1-3].

Отже, систематизацію законодавства влучно визначити як діяльність щодо його удосконалення шляхом впорядкування змісту і форми законодавства та зведення всіх чинних нормативно-правових актів законодавства в узгоджену систему. Видами систематизації законодавства є такі: інкорпорація, консолідація та кодифікація.

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

3.1. Сучасні проблеми системи права і системи законодавства в Україні

Якісно нові орієнтири розвитку суспільства, що утворились після проголошення незалежності України, а також зумовлене ними нове уявлення про право викликали необхідність змістовного оновлення українського законодавства. Бачимо на власному досвіді наскільки це складні та неоднозначні процеси.

Великого значення в сучасних умовах розвитку законодавчої діяльності посідає вдосконалення структури законодавства, що має на меті зміцнення принципу верховенства права і закону, підвищення питомої ваги серед нормативно-правових актів законів, які характеризуються підвищеною стабільністю та дієвістю [94, с. 258]. Також істотного значення набуває дійсна реалізація правових приписів. Тому на перший план виходить не кількість нормативно-правових актів, а їх якість, тобто можливість реально врегулювати ту чи іншу конкретну ситуацію. Потрібно наголосити на тому, що до проголошення незалежності майже 80 % суспільних відносин врегульовувалися союзним законодавством. Відповідно стають зрозумілими кількість та складність завдань у створенні та розвитку української законодавчої системи, що постали в наш час, оскільки удосконалення та впорядкування законодавства - характерна риса процесу розвитку будь-якої цивілізованої правової держави. Щодо моєї точки зору, то це має бути безперервним процесом, що спрямований на удосконалення, покращення та оптимізацію правового регулювання існуючих суспільних відносин.

Прогресивний розвиток законодавчої системи України на сучасному етапі має певні свої особливості. Система законодавства, так само як і система права, має галузеву структуру, і галузі системи права дублюють галузі системи законодавства за деяким виключенням. Зокрема, на сучасному етапі все частіше видаються комплексні акти, які зачіпають цілі сфери соціального життя, і формуються так звані комплексні галузі законодавства.

На думку деяких вчених комплексні галузі законодавства не охоплюються системою права (наприклад, військове законодавство) [95, с. 298].

Інші стверджують, що вони тягнуть за собою створення комплексних галузей права (наприклад, морське, банківське, господарське право), які завжди мають знаходитись в основних галузях [96, с. 195].

Деякі вчені виділяють галузі законодавства (відсутні в системі права), «прив'язані» до відповідних сфер державного управління і сфер державної діяльності (законодавство про водний, повітряний, залізничний транспорт, про освіту тощо) [97, с. 178].

Інші вказують, що галузям цивільного, кримінального, трудового права відповідають певні галузі законодавства. Однак вони не тотожні тому, що законотворчі органи при компонуванні окремих нормативних актів керуються не тільки логікою правової норми, але й класифікаційними міркуваннями [98, с. 182].

Н. Оніщенко робить наголос на прямо протилежному визначенні в теорії права і на практиці галузей права та галузей законодавства. До галузей права часто відносять різні види діяльності, що не є галузями: підприємства і підприємницька діяльність, банківська діяльність, фінансові послуги, бухгалтерський облік, охорона здоров'я, технічні норми тощо. Це свідчить про те, що і теоретично, і практично проблема систематизації по найважливіших напрямках перебуває ще в стадії наукового пошуку. Це особливо виявляється в проблемі комплексних галузей чи підгалузей права є чіткість розмежування, і проблеми комплексності не виникає [99, с. 46-47].

Однак на рівні функціональних напрямів суспільних відносин необхідність комплексності правового регулювання є очевидною. Постає проблема комплексності правового регулювання систематизації права чи законодавства. Та чи інша побудова системи галузі права повинна відповідати певному науково-обгрунтованому критерію, який спирається на об'єктивні реальні суспільні відносини. Це зумовлює необхідність знайти такі критерії правової дійсності, що дають можливість побудувати систему права, яка відповідає таким вимогам: будується на практичних реаліях і диференціацією норми права відповідно до них: дає найбільш повне і об'єктивне уявлення про

дану галузь права; дає зручну основу для систематизації законодавства. Слід зазначити, що пошук таких критеріїв у юридичній науці відбувається постійно, оскільки практика вимагає постійного вдосконалення систематизації права і законодавства. Система законодавства будується як з урахуванням галузевої ознаки, так і без неї [98, с. 178].

Вважаю за необхідне зазначити одну негативну тенденцію: прагнення придати системі законодавства більшу незалежність від системи права. Але, це зовсім не означає, що законодавство повинно відповідати праву. Система законодавства може відповідати системі права й повинна постійно до цього прагнути. Вона відображає сукупність принципів правового регулювання, притаманних системі права, різноманіття методів та системних зв'язків. Однією з умов збереження такої системної єдності є відповідність структури системи права - структурі системи законодавства. Спроби узаконити в системі законодавства «комплексні» галузі порушують єдність системи і не упорядковує її різноманіття. Безумовно, що система законодавства має більший обсяг, ніж система права, і упорядкувати цей обсяг тільки за допомогою галузей неможливо. Наявність комплексних актів, наголошує В. Нерсисянц, не повинно зазіхати на галузеву структуру законодавства. Виникнення спеціальних за предметним змістом і призначенням, правових норм доповнює основну, галузеву диференціацію, однак не повинно суперечити їй. Наприклад, норми цивільно-правових відносин (транспортні статuti і правила перевезення на транспорті) не повинні суперечити загальним нормам цивільного права в договорі перевезення, встановленим Цивільним Кодексом України; норми про особливі умови праці в різних галузях господарства - загальним нормам Кодексу законів про працю України. Норми комплексних актів можуть мати характер виключення із загальних правил або відмінити їх. Римські юристи назвали такі норми *jus singulare* (норма для особливого випадку) [100, с. 330]. Зокрема, дослідження законодавства на предмет його галузевого складу цікавлять вчених більше, ніж питання побудови та вдосконалення системи права, що на сьогоднішній день не є зовсім виправданим.

Підхід та принципи вивчення горизонтальної структури законодавства є такими ж, що і в аналізі структури права. В цьому зв'язку можна використати термінологію, яка застосовується в дослідженні структури права, але за умови, щоб її схожість не укривала суттєвих відмінностей між поняттями, які вона виражає в структурі права і структурі законодавства [78, с. 14]. Горизонтальна структура законодавства на відміну від вертикальної безпосередньо виражає структуру права і таким чином виступає як структура форми його змісту. Тому й побудова законодавства, зв'язки між його елементами нагадує собою структуру права. «Ні про яку науково обгрунтовану систему (структуру) законодавства не може йти мова, якщо не виявлена система (структура) права і якщо вона без серйозних підвалин не враховується при побудові структури законодавства» [101, с. 25]. При з'ясуванні цього питання потрібно вказати, що система права і система законодавства споріднені й завжди будуть, якщо не дублювати одна одну, але багато в чому схожі, оскільки вони покликані регулювати суспільні відносини, і завжди будуть віддзеркалювати структуру. Якщо змінюються суспільні відносини, то зміни доторкнуться і до система права й система законодавства. Деколи система права випереджає систему законодавства, тобто більш оперативно реагує на зміни суспільних відносин, іноді система законодавства випереджає систему права. Отже, основна проблема сучасного стану системи права і системи законодавства в Україні складається з того, що система законодавства «пішла» вперед, все більше і більше розгалужуючи мережу нормативних актів, що регулюють нові суспільні відносини, а «відставання» системи права набуло хронічного характеру. Ні система права, ні система законодавства не є самодостатніми. Їх функціонування і розвиток не можуть проходити окремо один від одного, зокрема: з одного боку, будь-які теоретичні розробки в галузі диференціації системи права повинні мати за мету вдосконалення системи законодавства. Теорія не може й не повинна існувати сама по собі. З іншого боку, формування системи законодавства повинно спиратися на теорію, особливо це важливо для систематизації законодавства. Система законодавства, спираючись на систему

права, буде вбирати в себе ідеї найбільш органічного поєднання приватноправових та публічноправових основ, а також основні розробки за галузевими режимами, що дозволить уникнути розбіжностей в системі законодавства. Система права зі свого боку, ґрунтуючи свої дослідження на системі законодавства, буде відображати в собі сучасні тенденції змін суспільних відносин, особливості державної політики тощо. Отже, не тільки розробка системи права й системи законодавства загалом повинна йти в тісному взаємозв'язку один з одним, однак і розробка окремих елементів тієї або іншої системи повинна виходити з розуміння місця цього елемента в загальній системі. Саме тому місце конкретної галузі права в системі права повинно визначатися не тільки її відношеннями та зв'язками з іншими галузями права, а й тим, яким чином вона знайде своє відображення в системі законодавства. І йтиметься не тільки про можливість кодифікації відповідної групи нормативно-правових актів, а й про можливість переходу на новий рівень системності вирішення конкретних проблем, пов'язаних з недостатнім урегулюванням суспільних відносин, протиріччями нормативно-правових актів один одному тощо. Розкриваючи напрями розвитку системи права й системи законодавства, потрібно привернути увагу щодо об'єктивних причин тих змін, які спостерігаються в зазначених системах. Передусім ці зміни настають внаслідок розвитку самих суспільних відносин. Одні суспільні відносини відходять, вимирають, інші з'являються, зароджуються з огляду на економічні, або політичні процеси. Це зумовлює необхідність появи нових структурних елементів системи права. Наприклад, необхідність збереження й охорони навколишнього середовища змусила виділити зі складу земельного права таку галузь, як екологічне право, де самостійні сфери виробничих і соціальних відносин вимагають і особливого методу правового регулювання. Динамічний, мобільний і швидкоплинний характер суспільних відносин спонукає й до перерозподілу сфери правового регулювання між галузями права [99 с. 46-47].

Існує багато ідей з приводу формування нових галузей права, тих, які ще не знайшли відображення в системі законодавства, є пропозиції про

вдосконалення нормативної бази. При цьому використовуються як старі напрацювання, так і нові ідеї. Система права та система законодавства відіграють важливу роль стабілізуючого фактора у формуванні та розвитку загальнолюдських відносин, у забезпеченні правомірної діяльності громадян, організацій, самої держави. Система права і законодавства, як зазначає Н. Оніщенко, вивчається правознавством шляхом аналізу чинних правових норм і правових відносин, їх оцінки і класифікації, формування єдиних принципів і норм, групування їх в однорідні інститути [59, с. 98]. На стабільність законодавства, як наголошує Ю. Тихомиров, сприятливо впливає загальна ситуація в країні, а саме:

- стабільність влади;
- побудова розвинутої економіки і соціальної сфери;
- збалансована система законодавства і відсутність суперечностей між її галузями та інститутами;
- актуалізована дія закону як засобу розв'язання політичних, економічних, соціальних та інших завдань; дійсний престиж права і реальне визнання верховенства закону;
- неухильне дотримання правових принципів і норм [102, с.4-5].

Як засвідчує світовий досвід, системи законодавства всіх основних держав континентальної Європи будуються на принципах і формах упорядкування нормативно-правових актів, що видаються законодавчими та вищими виконавчими органами влади держави. А оскільки Україна вже має досвід формування власної системи законодавства, то найкращі традиції у цій сфері необхідно продовжувати і зберігати на сучасному етапі розвитку нашої держави. Зрозуміло з першого погляду, що закріплення в Конституції України загальнолюдських принципів і ідеалів сучасного демократичного суспільства та держави зобов'язує до використання досвіду розвинутих країн і міжнародного співтовариства у формуванні нової системи українського законодавства. Разом з тим, потрібно визнати, що велику цінність має власний досвід. Орієнтація на західні ідеали, яка призводить деколи до механічного застосування досвіду

інших країн, не має чіткої та жорсткої основи у нашій дійсності. До того ж, досвід міжнародного співтовариства створювався не без прийняття участі України, тому необхідно об'єднувати та враховувати як прогресивний досвід зарубіжних країн, так і мудрість, знання, досвід доробки наших пращурів. Це допоможе становленню нашої держави і, зокрема, активному вдосконаленню системи законодавства України.

Необхідно вказати, що нині в Україні важливим є вирішення комплексу актуальних практичних питань державного будівництва, насамперед здійснення парламентської, адміністративної і судової реформ, правової, адміністративно територіальної та реформи місцевого самоврядування. Стратегія цих реформ полягає в подоланні кризових явищ та покладенню кінця перехідного періоду розвитку України, у зв'язку з чим відповідно з'являється потреба в розробці теоретичних основ законодавчої, виконавчої, судової та інших видів державної влади, високого рівня наукового забезпечення їхнього реформування, у формуванні чіткої, внутрішньо узгодженої системи законодавства.

На сучасному етапі законодавство України потребує усебічного оновлення та своєрідного очищення. Тож, можна виділити такі тенденції вдосконалення і розвитку системи законодавства: необхідність забезпечення верховенства правового закону у всіх сферах життя суспільства; спеціалізація законодавства з його різними формами прояву: диференціація, конкретизація, деталізація; правова уніфікація і супутні їй процеси: інтеграція, генералізація, універсалізація, видання комплексних нормативних актів. За необхідності такої реконструкції системи законодавства переконуємося у надзвичайній важливості аналізу історичних процесів державно - та правотворення в Україні для вироблення досвіду, не дивлячись на те, позитивний він чи негативний, а також у необхідності своєчасних висновків.

Отже, зважаючи на необхідність удосконалення системи права та системи законодавства України, можна виокремити основні елементи цього процесу, а саме: ефективність, якість, гармонізацію, систематизацію та глобалізацію законодавства. Кожний структурний елемент впливає на створення нових та

зміну існуючих нормативно-правових актів і визначає при цьому конкретний напрям удосконалення законодавства, ключовим при якому повинна стати не кількість, а якість актів, що приймаються. На мою думку, неухильним для успішного удосконалення законодавства є підвищення рівня інформаційного впливу на правосвідомість громадян, а саме шляхом проведення лекцій, семінарів, конференцій, створення, яких буде загальнодоступним та створеними спеціально для оголошення та пояснення прийнятих законодавчих змін. Також необхідно оприлюднювати законодавчі акти до їхнього прийняття, зокрема створити сайт, безкоштовний загальнодоступний мобільний додаток для смартфонів, за допомогою яких проекти законодавчих актів проходитимуть громадські читання, а лише потім прийматися законодавцем. Ще одним конче необхідним вирішенням проблеми є посилення активізації соціального діалогу між законодавцем та громадянами країни як інструменту, за допомогою якого можливо досягти скорочення соціальної та економічної нерівності. І найголовнішим є перегляд та удосконалення кожної галузі законодавства індивідуально для подальшого приведення їх у відповідність до вимог Європейського Союзу.

3.2. Наукові тенденції і підстави виникнення нових галузей права і законодавства сучасної України

Питання про утворення нових галузей права на сьогоднішній день є дуже актуальним в юридичній науці. Із приводу цього відбуваються безліч дискусій між впливовими ученими-юристами. У вітчизняній юриспруденції виникає інтерес до проблеми дуалізму права. Тому особливого значення набуває проблема вибору критеріїв, які необхідно вважати вирішальними для поділу права на галузі. Стосовно пошуку цих критеріїв, то серед видатних вчених та науковців загально визнаними вважаються предмет і метод правового регулювання.

Але деякі вчені вважають, що окрім предмета і методу правового регулювання, також необхідно виокремлювати правовий режим, який є тим

феноменом формування системи права та визначає у її складі конкретні утворення із системними ознаками, а саме: галузі, підгалузі, інститути, субінститути.

Правовий режим галузі права містить у собі велику групу однорідних суспільних відносин, які у комплексі утворюють окрему та самостійну сферу суспільного життя. Для правового режиму галузі права характерною є особлива цілісна система регулятивного впливу, яка характеризується особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх реалізації, специфічними прийомами регулювання, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на дану сукупність норм.

Як юридична єдність галузь права є відносно замкнутою, автономною підсистемою правового регулювання, головне призначення якої заключається в наступному - забезпечити стосовно певної сфери суспільних відносин специфічний режим правового регулювання - сукупність характерних за природою і специфічних за юридичним змістом правових засобів. Існування такого режиму дає змогу об'єднувати норми права в одне ціле та надавати їм упорядкованого системного характеру, але у свою чергу й відрізнити одну галузь права від іншої.

При характеристиці галузей права необхідно враховувати, що для їх виокремлення замало використовувати критерій цілісності предмета і методу правового регулювання. Такий критерій, що позитивно діє у сфері кримінального та цивільного права, не може штучно використовуватись при характеристиці усіх галузей права. Більш за все це торкається нових галузей права - екологічного, інформаційного, космічного, будівельного, військового, транспортного тощо, в яких врахування їх правових режимів має особливо велике значення.

Обрання правового режиму як критерію поділу права на галузі дозволило поділити систему права на фундаментальні, профілюючі та комплексні галузі права [103, с. 44].

Питання про походження нової галузі права - це питання про процес виникнення і становлення тієї чи іншої якості у правовій реальності. Кінцевою межею походження нової галузі права є оформлення її як самостійної галузі права. Очевидно, що методологічним орієнтиром у розкритті походження певного явища є поняття основи, бо остання містить у собі ту сторону даного явища, яка обумовлює інші його сторони, властивості і зв'язки, які становлять сутність явища. Конкретизується поняття основи через близькі йому поняття причини умови, що відображають процесуальну сторону реальності.

Основним змістом аналізу передумов є встановлення розбіжностей, що визначають сформування нової галузі права. Утворення нової галузі права є продуктом синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов. Створена нова галузь права являє собою систему, яка затребувана юридичною практикою і наукою.

Нині у вітчизняній юридичній науці можна вважати загальноприйнятим визначення галузі права, під якою тлумачиться об'єктивно сформована всередині єдиної системи права у вигляді її відокремленої частини група правових інститутів і норм, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини на основі певних принципів і специфічних методів, у силу чого здобула відносну самостійність, стійкість і автономність функціонування [104, с. 23]. У вітчизняній літературі в юриспруденції також є досить поширеною думка, згідно з якою підставою виокремлення нової галузі права є формування нового предмета права і нового правового методу. Ця думка, незважаючи на кілька критичних робіт, є домінуючою у вітчизняній теорії держави і права з кінця тридцятих років минулого століття аж до теперішнього часу [105, с. 34].

Однак конструкції галузі права, заснованої на особливому предметі і методі правового регулювання, притаманні розбіжності, а саме: положення про власний метод для кожної галузі права не дотримується; виходячи із цієї конструкції, незрозумілим є статус таких утворень, як «комплексна галузь права»; існують труднощі у визначенні співвідношення системи права і системи законодавства.

Якщо здійснити аналіз базового визначення галузі права, то із нього випливає, що ознаками галузі права є такі характеристики:

- наявність відповідної сфери суспільних відносин;
- наявність певної єдності у даному комплексі суспільних відносин;
- наявність об'єктивно обумовленого інтересу у самостійному регулюванні даного комплексу відносин;
- наявність певного специфічного методу регулювання даного комплексу відносин.

Але цих загальних ознак недостатньо для виокремлення нової галузі права, бо вони мають суб'єктивний характер через свою незрозумілість. Тому багато науковців стали виокремлювати й інші ознаки, наприклад, наявність загальних принципів або соціальну цінність. Однак використання як критерію для виокремлення нової галузі права наявності власних принципів у цієї галузі права не отримало у вітчизняній юриспруденції розвитку, оскільки названі ознаки є ще більш суб'єктивними, ніж інші.

Уже давно сформувалася думка про те, що специфіка предмета правового регулювання галузі не вичерпується тільки вимогою особливої форми або методу правового регулювання. Специфіка виявляється і в такому змісті правового регулювання, яке не може бути охоплено загальними положеннями інших галузей права, а вимагає формулювання самостійних положень, спрямованих на застосування даної сукупності юридичних норм. Таким чином, для нової галузі права необхідно мати власну «загальну частину», інакше це утворення не може вважатися галуззю права.

Не дивлячись на все вищезазначене, головним системоутворюючим фактором для нової галузі права вважається предмет правового регулювання. Це - основний, але не єдиний чинник, його можна визначити як об'єктивну потребу суспільства в особливому режимі правового регулювання даної групи суспільних відносин. На цю необхідність впливають усі сторони суспільних відносин, але головні з них: соціально-економічні та політичні. Постає питання про те, яким є механізм утворення нової галузі права.

Ряд авторів вважають, що слід виокремлювати суспільні відносини, що існують тільки як правові, і суспільні відносини, для яких правова форма не є обов'язковою. Перші створюють самостійні галузі права з об'єктивних причин (адміністративне, кримінальне тощо). Другі можуть утворювати галузі права, а можуть і не утворювати, роль тут відіграють певні чинники, а саме:

- характер відносин;
- рівень застосування до них методів державного впливу;
- наявність самостійного законодавства.

У такий спосіб, існують галузі права, наявність яких зумовлено об'єктивно, і галузі права, наявність яких залежить від волі суспільства і держави. Але провести межу між об'єктивними і суб'єктивними умовами у цьому разі достатньо складно. Зокрема, послідовно застосовуючи об'єктивний предметний підхід до розуміння галузі права, О. Ю. Анішин дійшов висновку щодо того, що «фінансове право є такою ж об'єктивною реальністю, як і самі фінанси. Воно зародилось одночасно з виникненням держави і є його невід'ємним атрибутом» [106, с. 40]. У тому, що об'єкт правового регулювання фінансового права виник разом або, у всякому разі, хронологічно близько з виникненням держави, сумніватися дійсно не доводиться. Тому маю сказати, що автор має рацію, якщо виходити із вищезгаданого підходу до розуміння того, чим є галузь права.

Постає питання чи можна говорити про існування нової галузі права тоді, коли предмет її як самостійний не усвідомлювали ні законодавцем, ні доктриною. Видається, що «галузь права», ще не усвідомлена ніким як така, що не може бути частиною правової реальності (як, у свою чергу, частини суспільної реальності). Оскільки і правотворчість, і правосвідомість є одними їх ключових компонентів правової реальності, то говорити про реальне існування такої «галузі права» не можна, а можливо лише вести мову про існування потенційного. Вважаємо, що процес переходу «потенційної» галузі права у галузь права «реальну» з процесом освіти «нової» галузі права має лише термінологічну розбіжність, оскільки і в тому і іншому разі (якщо це різні

випадки) процеси мають супроводжуватися однаковими явищами: визнанням доктриною, появою самостійної нормативної бази, виокремленням специфічних методів тощо.

Механізм утворення нових галузей права влучно досліджувати на прикладі об'єктів, які можуть бути галузями права у стадії формування. Одразу ж привертають увагу так звані «комплексні галузі права». Їх життя як елементів системи права часто заперечувалося на тій підставі, що виокремлення першорядних і другорядних галузей права суперечить принципам побудови системи права, оскільки усі галузі підсистеми є одного рівня, то й ієрархії серед них бути не може [107, с. 11]. Це цілком логічно, якщо вважати що нормативні акти одного рівня мають однакову юридичну силу. Втім, на практиці існують об'єктивні виключення, до наприкладу, застосування цивільного законодавства до земельних відносин, або застосування земельного законодавства до інших природоресурсних відносин (лісових, водних). І в тому і іншому випадках ієрархія фактично ґрунтується на правилі про пріоритет спеціальних норм над загальними нормами права. Комплексні галузі права об'єктивувати у нормативних узагальненнях, виражених у загальних положеннях, принципах, деяких специфічних прийомах регулювання. Але всі принципи, методи комплексної галузі права є похідними від принципів і методів основних галузей права, а значить, і повинні їх наслідувати. Однак тоді незрозуміло, навіщо потрібні комплексні галузі права саме як особливі підсистеми.

Проблему існування комплексних галузей права можна спробувати звести до чисто понятійної проблеми. Тобто, якщо під терміном «галузь права» розуміється згаданий вище ряд іманентних ознак, то слід зробити висновок, що комплексна галузь права відповідає тільки одному з них, і то не повністю, а значить, заміна терміна «комплексна галузь права» словосполученням «галузь права» є сумнівним.

Недоліки цієї схеми може бути усунуто, якщо вважати комплексну галузь права галуззю права, що знаходиться у стадії формування. У цьому разі традиційні галузі права є основою для створення нових галузей права. Надалі

комплексна галузь права може розвинутися у повноцінну нову галузь права, а саме: обростаючи кодексами, законами тощо.

Список передумов формування галузей права, що існує у науковій літературі, запропоновано розширити і сформулювати саме так: наявність дублюючих суспільних відносин, які можуть бути об'єктом зовнішнього контролю, тобто коло суспільних відносин має бути своєрідним, широким, однорідним, але багатограним; соціальна необхідність комплексного регулювання цих відносин - такі суспільні відносини мають стосуватися інтересів більшості суб'єктів; наявність державного інтересу та державної підтримки цих відносин; узагальнення та формування нормативів поведінки у суспільстві. Каталізатором формування галузі права можуть бути суспільні або політичні перетворення у державі, різноманітні події та катаклізми. Чинниками, що мають вплив на процеси трансформації системи права є культура, традиції правового регулювання певної держави, а також процеси глобалізації.

Специфіка формування нової галузі обумовлена функціональним призначенням та місцем цієї галузі у системі права, її видом у класифікації галузей. Важливою ознакою формування нової галузі є ознака комплексності - нова галузь, формуючись на основі існуючих галузей, вбирає в себе деякі їх риси. Аналіз видів правових інститутів на предмет стабільності та здатності утворювати нові системи більш високого рівня показав провідну роль комплексних інститутів у формуванні нової галузі.

Галузі права формуються шляхом виокремлення та переродження. Переродження галузі являє собою шлях появи нової галузі на основі поглинання та трансформації вже існуючої галузі зі значним доповненням нових норм. Виокремлення та переродження галузі може відбуватися на основі нових суспільних відносин або на основі актуалізації існуючих. Розподіл шляхів формування демонструє походження основної частини норм галузі права, розкриваючи генетичні зв'язки всередині права.

Періоди формування нової галузі права:

- 1) прийняття правових норм, що регулюють нові суспільні відносини або їх новий аспект;
- 2) об'єднання цих норм в інститути права;
- 3) об'єднання комплексних правових інститутів;
- 4) породження інститутами нових норм права;
- 5) утворення складного міжгалузевого інституту;
- 6) породження складним міжгалузевим інститутом права нових норм;
- 7) становлення та розвиток нової галузі права [108, с. 15].

Напрямом майбутніх наукових досліджень у цьому полотні є з'ясування особливостей становлення комплексних галузей права в умовах сучасного розвитку національної системи права і законодавства [106, с. 46].

Отже, можна сказати, що створення нових галузей права є потребою сучасності, це спричинено розвитком ринкових відносин та науковим та технічним прогресом. Тому розподіл права на нові галузі зможе надати змогу ефективніше регулювати правові відносини у відповідних сферах діяльності.

ВИСНОВКИ

Отже, підводячи підсумок дослідження, можна зробити наступні короткі висновки:

1. Система права у сучасному розумінні трактується як об'єктивно існуюча будова права, в межах якої відбувається забезпечення функціонування правових норм, інститутів та галузей права, їх взаємодія, які зумовлені цілями та завданнями предмета і метода правового регулювання.

2. Структурними елементами системи права є:

- норма права;
- інститут права;
- підгалузь права;
- галузь права.

Ознаки системи права:

- об'єктивна зумовленість системи права;
- єдність системи права;
- погодженість правових норм в системі права;
- організаційна структурованість системи права;
- розмежування норм права за предметом і методом правового регулювання.

3. Правове регулювання являє собою специфічну наукову категорію, до змісту якої включені такі поняття як «механізм правового регулювання», «тип регулювання», «правовий режим», «предмет регулювання», «метод регулювання», що дозволяють розглянути право в дії, тобто розкрити його динаміку. Під предметом правового регулювання потрібно розуміти суспільні відносини, які регулюються нормами права, спеціально створеними для цього відповідними суб'єктами.

Метод правового регулювання являє собою сукупність засобів і способів правового впливу на суспільні відносини, який у свою чергу характеризується:

- колом суб'єктів, яких держава визнає правоздатними і дієздатними;
- змістом та обсягом правового статусу суб'єктів тих чи інших відносин;
- порядком формування, встановлення юридичних прав та обов'язків суб'єктів;
- рівнем визначеності змісту юридичних прав і обов'язків;
- співвідношенням основних регулятивних засобів впливу на поведінку – заборон, повноважень та обов'язків;
- порядком застосування юридичних прав та обов'язків;
- способами примусового забезпечення прав і обов'язків.

4. Під системою законодавства розуміється система нормативно-правових актів, для якої характерна єдність і яка включає в себе закони і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативно-правові акти. Система права і система законодавства не тотожні один одному. До причин цього можна віднести: певну зумовленість системи законодавства від системи права тієї чи іншої держави; частини систем не завжди відповідають одне одному; система законодавства за обсягом в ній матеріалу ширше системи права. В основі поділу права на галузі й інститути лежить предмет і метод правового регулювання. Норми галузі права достатньо однорідні. А галузі законодавства, які регулюють певні сфери державного життя, виділяються тільки за предметом регулювання і не мають єдиного методу. Система законодавства крім орієнтації на систему права орієнтована також і на форму державного управління.

5. Структура системи законодавства - це внутрішня організація нормативно-правових актів розміщених у встановленому порядку, яка виражається в їх злагоді і поділі на галузі та інститути законодавства.

Структура системи законодавства:

- галузева («горизонтальна») - галузеве законодавство, тобто в системі законодавства підсистеми нормативних актів розрізняються по предмету правового регулювання;
- ієрархічна («вертикальна») - закони й підзаконні акти, тобто в системі законодавства підсистеми нормативних розрізняються по юридичній чинності.

6. Систематизацію законодавства доцільно розуміти як діяльність щодо його удосконалення шляхом впорядкування змісту і форми законодавства та об'єднання всіх чинних нормативно-правових актів законодавства у єдину налагоджену систему. Систематизація здійснюється чотирма способами, а саме:

- обліком - це збирання, фіксування в логічній послідовності та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у відповідному контрольному стані з урахуванням усіх змін та доповнень, а також створення

спеціальних систем їхнього накопичення та пошуку (журнальний, картковий, електронний).

- інкорпорацією - це об'єднання групи чинних нормативно-правових актів у одному збірнику за певним критерієм без зміни їхнього змісту;
- кодифікацією - це впорядкування правових норм, яке супроводжується переробкою їхнього змісту, зі скасуванням одних й ухваленням інших норм права, що можливе лише у процесі правотворчості;
- консолідацією - вид систематизації в процесі якого декілька актів зводяться в новому документі. У процесі консолідації правотворчим органом утворюється новий нормативно-правовий акт, що цілком замінює попередні; всі нормативні положення актів, які були раніше прийняті, об'єднуються в ньому без змін та, як правило, здійснюється їх редакційна правка: викреслюються суперечності, повтори тощо.

7. Зважаючи на необхідність удосконалення системи права та системи законодавства України, можна виділити основні елементи цього процесу, а саме: якість, ефективність, гармонізацію, систематизацію та глобалізацію законодавства. Кожний структурний елемент повинен впливати на формування нових та зміну існуючих нормативно-правових актів і визначати при цьому конкретний напрям удосконалення законодавства, важливим при якому повинна стати не кількість, а якість актів, що приймаються. На мою думку, значним для успішного удосконалення законодавства є підвищення рівня інформаційного впливу на правосвідомість громадян шляхом загальнодоступного проведення лекцій, конференцій, семінарів, створеними спеціально для оголошення та роз'яснення прийнятих змін до законодавства. Також необхідно оприлюднювати законодавчі акти до їхнього прийняття, наприклад, створити сайт, безкоштовний загальнодоступний мобільний додаток для смартфонів, за допомогою яких проекти законодавчих актів проходитимуть громадські читання, а лише потім прийматися законодавцем. Ще одним необхідним розв'язанням проблеми є посилення активізації соціального діалогу між законодавцем та громадянами країни як інструменту, за допомогою якого

можливо досягти скорочення соціальної та економічної нерівності. І найголовнішим є перегляд кожної галузі законодавства окремо для подальшого приведення їх у відповідність до вимог Європейського Союзу.

8. Створення нових галузей права є потребою сучасності. Це спричинено розвитком ринкових відносин та науково-технічним прогресом. Тому розподіл права на нові галузі зможе надати змогу більш ефективніше регулювати правові відносини у відповідних сферах діяльності.